

บทความวิจัย

พุทธกระบวนการทัศน์สำหรับการดำเนินธุรกิจ

ศักดิ์ชัย อนันต์ศรีชัย

๑. กระบวนทัศน์แห่งความแปลกแยกของตะวันตก

ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีในยุคสมัยโลกาภิวัตน์ ได้เชื่อมโยงนานาประเทศเข้าไว้ด้วยกันให้เป็นชุมชนหนึ่งเดียว ที่เรียกว่าหมู่บ้านโลก (Global Village) เครือข่ายโทรคมนาคมทำให้ผู้คนจากซีกโลกเหนือสามารถเชื่อมโยงกับผู้คนจากซีกโลกใต้ได้เพียงเสี้ยววินาที เครือข่ายข้อมูลข่าวสารทำให้ผู้คนจากซีกโลกตะวันตก สามารถทราบความเคลื่อนไหวของผู้คนในซีกโลกตะวันออกได้เพียงคอมพิวเตอร์ปุ่มเดียว การคมนาคมสมัยใหม่สามารถขนย้ายผู้คนจากประเทศพัฒนาไปยังชุมชนลึกลับในป่าดงดิบที่อยู่อีกมุมหนึ่งของโลกได้ในเวลาอันรวดเร็ว ในขณะที่พัฒนาการทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ได้สร้างวิวัฒนาการแห่งการย่อโลกให้แบนราบมากขึ้น แต่ผู้คนสมัยใหม่จำนวนมหาศาลกลับมีความรู้สึกแปลกแยกอย่างสม่ำเสมอ ความเร่งรีบในการทำงานในปัจจุบันทำให้ผู้คนแปลกแยกกับตนเองมากยิ่งขึ้น โดยจะเห็นว่า ความเหงาและความรู้สึกโดดเดี่ยวเป็นอารมณ์ที่ผู้คนในเมืองกำลังเผชิญอยู่อย่างต่อเนื่อง การมุ่งแสวงหาความสำเร็จทำให้ผู้คนแปลกแยกต่อกันอย่างไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน ผู้คนในเมืองจำนวนไม่น้อยที่อาศัยอยู่ในอาคารเดียวกัน แต่กลับไม่รู้จักกัน เพื่อนร่วมงานจำนวนมากพยายามหลีกเลี่ยงการสนทนาต่อกันเมื่อไม่จำเป็น การสื่อสารที่สามารถสำเร็จขึ้นได้อย่างฉับพลันในสถานที่ใด และในเวลาใดๆ ไม่สามารถทำให้ผู้คนเข้าใจกัน และไม่สามารถสร้างสัมพันธภาพอันมั่นคง แต่กลับสร้างความห่างเหินมากขึ้น เหตุการณ์ก่อการร้ายที่เกิดขึ้นตามสถานที่ต่างๆ ทั่วโลก ไม่ว่าจะเป็นเหตุการณ์ 911 ณ อาคาร World Trade Centre ในประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๖ หรือการลอบวางระเบิดในประเทศสเปนในปีถัดมา เป็นเครื่องพิสูจน์ปรากฏการณ์แห่งความแปลกแยกของผู้คนสมัยใหม่ที่น่าสะพรึงกลัวนี้ การมุ่งแสวงหากำไรอย่างไม่รู้จัก

พอทำให้บรรษัทเอกชนต่างๆระดมสร้างนวัตกรรม และผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ อย่างไม่หยุดยั้ง จนส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง เกิดวิกฤติการณ์ทางธรรมชาติ สร้างความเดือดร้อนแก่ทุกสรรพชีวิตในทุกภูมิภาค อี เอฟ ชูเมกเกอร์ ได้ตั้งคำถามอย่างน่าสนใจต่อปรากฏการณ์นี้ว่า โลกกำลังเกิดอะไรขึ้น ในขณะที่เราเพียบพร้อมไปด้วยความล้ำเลิศอย่างสูงส่ง เรามีเทคโนโลยีที่หาที่เทียบเทียมไม่ได้เลยในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ แต่แล้วเรากลับต้องมาเผชิญกับปัญหาของความอยู่รอด ว่าจะอยู่รอดหรือไม่^๑

กระบวนการค้นแบบแยกส่วน

นักคิดจำนวนหนึ่งเห็นพ้องต้องกันว่า ความรู้สึกแปลกแยกของมนุษย์ต่อสิ่งรอบข้างมีสาเหตุหลักมาจากกระบวนการค้นแบบลดทอน ที่มีอิทธิพลอย่างสูงต่อมนุษยชาติ และต่อวิทยาการสมัยใหม่ตลอด ๓๐๐ ปีที่ผ่านมา นับแต่ศตวรรษที่ ๑๗ ฟริตซ์ออฟ คอปร้า ได้กล่าวไว้ในหนังสือ จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ ไว้อย่างชัดเจนว่า กรอบทางความคิดแห่งพิลึกดั้งเดิม ที่มีทัศนะแบบกลไก นั้นมีรากฐานอยู่บนปรัชญาของเรอเน เดส์คาร์ทส์ ทฤษฎีทางคณิตศาสตร์ของไอแซก นิวตัน และวิธีวิทยาทางวิทยาศาสตร์ของฟรานซิส เบคอน กระบวนการค้นแบบแยกส่วน หรือแบบลดทอนนี้มีหลักการว่า วัตถุคือหน่วยย่อยพื้นฐานของปรากฏการณ์ต่างๆในโลก ในการทำความเข้าใจต่อปรากฏการณ์ต่างๆอันซับซ้อนของโลก หรือการเข้าใจภาพรวมของโลกนั้น จำเป็นต้องลดทอนแยกส่วนสิ่งต่างๆ และศึกษาถึงกลไกการทำงานของแต่ละหน่วยย่อยพื้นฐาน กระบวนการนี้จึงเปรียบโลกและจักรวาลเป็นเสมือนเครื่องจักรขนาดใหญ่ ที่ประกอบจากวัตถุหลากหลายชิ้นส่วนจำนวนมากมาที่สามารแยกจากกันได้ ดังนั้น กลไกของเอกภพจึงเป็นเพียงเครื่องจักรกลที่มนุษย์สร้างขึ้น และสามารถควบคุมได้ตามความปรารถนาด้วยการควบคุมชิ้นส่วนย่อยๆพื้นฐานเท่านั้น

จุดเริ่มต้นของกระบวนการค้นแบบกลไกก่อกำเนิดขึ้น เมื่อเดส์คาร์ทส์ได้ข้อสรุปที่เป็นคำกล่าวอมตะที่ว่า “ฉันคิด ดังนั้น จึงมีตัวฉัน (I think, therefore I am)” และได้นำมาสร้างเป็นหลักเกณฑ์ทั่วไปว่า สารของธรรมชาติแห่งความเป็นมนุษย์คือความคิด และสิ่งต่างๆที่เรารับรู้ได้อย่างแจ่มชัดและแน่นอนเท่านั้น คือความจริง ความคิดที่แจ่มชัดและแน่นอนเช่นนั้น เขาเรียกมันว่า “ญาณทัศนะ” และเขายืนยันว่า “ไม่มีหนทางอื่นใดไปสู่ความรู้ที่แน่นอนของสิ่งจะได้ ยกเว้นญาณทัศนะที่มีหลักฐานและมีการนิรนัยอันจำเป็น”^๒

วิธีการของเดส์คาร์ทส์เริ่มต้นจากการวิเคราะห์จำแนกแจกแจง และแยกแยะความคิดและปัญหาออกเป็นหน่วยย่อยๆต่างๆ และจัดเรียงชิ้นส่วนเหล่านั้นขึ้นใหม่ตามหลักการแห่งตรรกะ ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นเอกลักษณ์ของความคิดแบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ และได้ครอบงำวิธีคิดของผู้คนมาจนถึงทุกวันนี้ หลักการเรื่องความคิดของเดส์คาร์ทส์ที่มีอิทธิพลอย่างสูงต่อนักวิทยาศาสตร์ทั่วโลกคือ เรื่องของการแบ่งแยกระหว่างความคิดและจิตใจ เดส์คาร์ทส์ได้สรุปว่า ทั้งสองสิ่งนี้แยกจากกัน และมีความแตกต่างกันโดยพื้นฐาน จึงยืนยันว่า ความคิดเกี่ยวกับร่างกายนั้น ไม่มีเรื่องของจิตใจปนอยู่ด้วย และความคิดเกี่ยวกับ

^๑ อี เอฟ ชูเมกเกอร์, *งานกับคุณค่าของชีวิต*, แปลโดย ภาวนา ยมกนิษฐ์, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, พ.ศ. ๒๕๒๔, หน้า ๑๔๑.

^๒ ฟริตซ์ออฟ คอปร้า, *จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ ๑*, แปลโดย พระประชา ปสนนธมโม และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๔, หน้า ๕๘.

จิตใจนั้น ก็ไม่มีเรื่องของร่างกายเข้ามาเกี่ยวข้อง^๓ การแบ่งแยกกายออกจากจิตได้กลายเป็นพื้นฐานความคิดแบบตะวันตก

สำหรับเคสคาตส์ เอกภพทางวัตถุคือเครื่องจักรที่ปราศจากจุดมุ่งหมาย ชีวิต และจิตวิญญาณ ธรรมชาติดำเนินไปตามกฎแห่งกลไก เคสคาตส์ได้เปรียบเทียบชีวิตกับเครื่องประติษฐ์จักรกลได้อย่างชัดเจนว่า “เราเห็นนาฬิกาน้ำพุประติษฐ์ โรงสี หรือเครื่องจักรอื่นๆในทำนองนี้ แม้ว่าเครื่องจักรเหล่านั้นจะเป็นเพียงสิ่งประติษฐ์จากมนุษย์ ซึ่งไม่มีความสามารถในการเคลื่อนที่ไปในทิศทางอันหลากหลายได้ด้วยตัวเองก็ตาม แต่ข้าพเจ้าก็มองไม่เห็นความแตกต่างระหว่างเครื่องจักรที่ประติษฐ์โดยช่างฝีมือ และหน่วยชีวิตต่างๆที่ธรรมชาติได้เสกสรรขึ้นเอง”^๔ เคสคาตส์ได้ขยายการเปรียบเทียบร่างกายมนุษย์กับนาฬิกาไว้ว่า “ผมเห็นว่าร่างกายของคนเราก็เหมือนกับเครื่องจักร... ในความคิดของผม ผมเปรียบคนป่วยกับนาฬิกาที่มีการประกอบไม่ดีพอ และเปรียบคนที่มีความสุขกับนาฬิกาที่มีการประกอบอย่างดี”^๕ จึงไม่น่าแปลกใจที่ในปัจจุบันทัศนะที่ว่า สมอคือกลไกศูนย์กลางสำคัญหนึ่งเดียวของชีวิตมนุษย์เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางในระดับสากล

ไอแซก นิวตัน ได้สานต่อแนวคิดของเคสคาตส์ และเป็นผู้พัฒนาระบบทศน์ต่อธรรมชาติแบบกลไกให้เป็นสูตรทางคณิตศาสตร์ที่แม่นยำ อัจฉริยภาพของนิวตันก่อร่างจากการผสมผสานแนวคิดของเคสคาตส์เข้ากับหลักการทางวิทยาศาสตร์ต่างๆเข้าไว้ด้วยกัน ก่อกำเนิดทฤษฎีฟิสิกส์แบบนิวตัน จัดเป็นความสำเร็จสูงสุดของวิทยาศาสตร์ในศตวรรษที่ ๑๗ และได้สร้างทฤษฎีทางคณิตศาสตร์ที่แน่นอนเกี่ยวกับโลก ซึ่งยังคงเป็นกระบวนทัศน์พื้นฐานที่มั่นคงของความคิดแบบวิทยาศาสตร์ที่ส่งทอดมาถึงปัจจุบัน

ในทัศนะของนิวตัน วัตถุประกอบด้วยอนุภาคของสสาร ที่มีขนาดเล็ก เป็นของแข็ง และทำลายไม่ได้ ที่เรียกว่าอะตอม แต่ความหมายของอะตอมของนิวตันแตกต่างจากความหมายของอะตอมในปัจจุบัน กล่าวคือ นิวตันมีทัศนะว่า อนุภาค หรือ องค์ประกอบของอะตอมเกิดจากเนื้อสารชนิดเดียวกัน ความแตกต่างระหว่างสสารสองชนิดไม่ได้เกิดจากน้ำหนัก หรือความหนาแน่นของแต่ละอะตอม แต่อยู่ที่ความหนาแน่นของการรวมตัวกันของอะตอมเหล่านั้น หน่วยย่อยพื้นฐานของสสารมีขนาดแตกต่างกันได้ แต่ประกอบจากสิ่งเดียวกันเท่านั้น และปริมาณทั้งหมดของเนื้อสารของวัตถุจะถูกกำหนดจากมวลของวัตถุนั้น

ในกลศาสตร์แบบนิวตัน ปรัชญาการณทางกายภาพทั้งมวลจะถูกลดทอนเหลือเพียงการเคลื่อนที่ของอนุภาคที่เกิดจากแรงดึงดูดระหว่างกัน ผลจากแรงนี้ที่มีต่ออนุภาค หรือวัตถุใดๆ สามารถอธิบายเป็นคณิตศาสตร์ด้วยสมการการเคลื่อนที่ของนิวตัน อันเป็นรากฐานของทฤษฎีกลศาสตร์แบบดั้งเดิม (Classical mechanics) กฎเหล่านี้เป็นกฎตายตัวเกี่ยวกับการเคลื่อนที่ของวัตถุ และยึดเป็นทฤษฎีที่ใช้อธิบายการเปลี่ยนแปลงปรากฏการณ์ต่างๆในโลกทางกายภาพ ด้วยหลักการนี้ เอกภพทั้งหมดถูกจัดไว้ในสภาพของการเคลื่อนไหวย่างต่อเนื่อง เปรียบเสมือนเครื่องจักรกลที่ถูกควบคุมโดยกฎคงที่ตายตัว หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ โลกและจักรวาลคือเครื่องจักรมหึมาที่มีลักษณะเป็นเหตุและผล พร้อมกันถูกกำหนดไว้ตายตัว สิ่งต่างๆที่เกิดขึ้นมีสาเหตุที่แน่นอน และนำไปสู่ผลที่เที่ยงแท้แน่นอนเช่นกัน ดังนั้น ความเป็นไป

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๙.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

ของส่วนหนึ่งส่วนใดของระบบนี้สามารถคำนวณและคาดการณ์ไว้ล่วงหน้าได้อย่างเที่ยงตรงแม่นยำ

กระบวนการทัศน์แบบแยกส่วนเป็นพลังสำคัญต่อการก่อร่างของแนวคิดปัจเจกนิยม ที่เล็งเห็นประโยชน์แห่งตนเป็นหลัก จัดเป็นรากฐานทางความคิดของอารยธรรมมนุษย์สมัยใหม่ จอห์น ลอค คือผู้มีบทบาทสำคัญในการสานต่อแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ของนิวตันให้กลายเป็นค่านิยมพื้นฐานทางสังคม ลอคได้ประยุกต์ทฤษฎีกาลิเลโอของนิวตันให้เป็นกฎทางสังคม ซึ่งต่อมาอิทธิพลอย่างสูงต่อทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กระแสหลักในปัจจุบัน โดยได้กล่าวว่า “การกระทำใดๆ ถือได้ว่าเป็นสิ่งที่ดี ถ้าเป็นการสร้างความพึงพอใจให้แก่บุคคล แต่ความเลวก็คือสิ่งที่ลดพึงความพอใจ หรือสร้างความเจ็บปวด”^๖ ทั้งหมดนี้นำไปสู่การแสวงหาประโยชน์แห่งตน ซึ่งลอคเห็นว่าเป็นกฎสากลของธรรมชาติมนุษย์ ลอคพยายามเชื่อมโยงกฎแรงดึงดูดทางสังคมในทัศนะของตนเข้ากับระบบจักรวาลกาลิเลโอของนิวตัน โดยอธิบายว่า ในโลกเศรษฐกิจซึ่งประกอบด้วยปัจเจกชนที่มีอิสระต่อกัน ผู้ซึ่งถูกชักจูงเข้ามารวมกัน ผูกพันกันและกัน ด้วยพลังของผลประโยชน์แห่งตน โดยที่แต่ละคนพยายามแสวงหาผลประโยชน์ให้ตนเอง ซึ่งจะทำให้ปัจเจกชนและสังคมได้รับผลดีตามไปด้วย^๗ คำอธิบายนี้คือ การรับกระบวนการทัศน์แบบลดทอนในโลกวิทยาศาสตร์มาใช้กับระบบเศรษฐกิจในสังคมนั่นเอง โดยลอคมีทัศนะว่า ความเจริญก้าวหน้าทางสังคมโดยรวมผ่านระบบเศรษฐกิจก่อตัวขึ้นมาจากพลังความเห็นแก่ตัวทั้งหมดรวมกันของแต่ละปัจเจกชน

แนวคิดเรื่องประโยชน์ตนได้ถูกพัฒนาให้มั่นคงและมีความศักดิ์สิทธิ์มากยิ่งขึ้น เมื่อชาร์ล ดาร์วิน ได้ค้นพบทฤษฎีการคัดเลือกของธรรมชาติ ที่อธิบายว่า ผู้ที่แข็งแรงที่สุดคือผู้ที่อยู่รอดเท่านั้น และผู้ที่อ่อนแอหรือผู้ที่ไม่สามารถปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงจะสูญพันธุ์ไป ไม่เคเลแมนมีทัศนะว่าระบบเศรษฐกิจมีธรรมชาติในลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ องค์กรที่ว่องไวและแข็งแกร่งกว่าจะอยู่รอดในการแข่งขันทางธุรกิจเท่านั้น โดยได้อธิบายไว้ว่า

เราอาจสมมติให้มีจักรวาลที่บริษัทห้างร้านทั้งหมดอยู่ได้ด้วยผลตอบแทนจากการลงทุนเป็นอัตราเดียวกัน โดยไม่มีการหารายได้สูงสุด แต่จักรวาลเช่นนั้นก็จะไม่มั่นคง นอกจากจะมีการควบคุมบังคับด้วยกฎหมายในเรื่องผลตอบแทนจากการลงทุน มิฉะนั้นแล้วกลไกของการค้าเสรี และแรงจูงใจจากผลประโยชน์ก็จะขับเคลื่อนทันทีให้บางบริษัทหาผลประโยชน์สูงสุด เมื่อมีผู้แตกออกมาเป็นกลุ่มน้อย กลุ่มน้อยนี้ก็จะสามารถจ่ายค่าทรัพยากรการผลิตในอัตราสูงกว่าพวกที่เหลือได้ ด้วยเหตุนี้ความมั่นคงในลักษณะสัมพัทธ์จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อทั้งหมดทำงานอย่างเต็มที่โดยมุ่งรายได้สูงสุด แล้วพวกที่แข็งแกร่งก็จะต้องออกจากหนทางไป พวกที่จะเป็นพวกที่แข็งแกร่งในวันข้างหน้าก็จะทยอยประสบชะตากรรมเดียวกัน^๘

เมื่อทฤษฎีดาร์วินทางเศรษฐกิจ ได้ถูกหลอมรวมเข้ากับแนวคิดธรรมชาติแห่งความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ ตามกระบวนการทัศน์แบบแยกส่วนที่วิวัฒน์มาจากหลักการกลไกนิวตันของลอค กลายเป็นหลักการที่ทรงอิทธิพลที่สุดในอารยธรรมมนุษย์ และได้ครอบงำระบบเศรษฐกิจโลก หรือระบบทุนนิยมมาจนถึงทุกวันนี้

^๖ อภิชาติ พันธเสน, *พุทธเศรษฐศาสตร์*, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๔๔, หน้า ๒๐๒.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๒.

^๘ James H. Michelman, “Some Ethical Consequence of Economic Competition” *Business Ethics*, edited by Thomas I White, New Jersey : Prentice Hall, 1993, p.33 อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, “ทุนนิยมกับพุทธศาสนา”, *วารสารพุทธศาสนศึกษา*, กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑ มกราคม-เมษายน ๒๕๔๕, หน้า ๒๑

ทัศนคติแบบลทอนนี้ได้แทรกซึม และมีอิทธิพลต่ออารยธรรมมนุษย์อย่างกว้างขวาง จนถึงกันว่าเป็นเอกลักษณ์ของวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ภาพลทอนของโลกและสิ่งมีชีวิตกลายเป็นทัศนะแบบทที่ครอบงำวิทยาการในยุคต่อมา ศาสตร์สาขาต่างๆ ได้ยึดถือทัศนะแบบลทอนและแบบแยกส่วน พร้อมกับสร้างแบบจำลองของทฤษฎีต่างๆ ตามแนวคิดนี้ ซึ่งรวมถึงการบริหารจัดการสมัยใหม่

กระบวนการทางธุรกิจแบบตนเองเป็นศูนย์กลาง

กระบวนการของจักรวาลในลักษณะลทอน ได้ถูกแปลความออกมาเป็นองค์กรที่เน้นโครงสร้างทางวัตถุที่มีส่วนประกอบมากมาย หรือที่เรียกว่า การแบ่งสรรแรงงาน ตามทฤษฎี Division of Labor ของอดัม สมิท ความรับผิดชอบในองค์กรถูกจัดแบ่งเป็นสายงานย่อยหลากหลายหน่วยงาน พนักงานถูกกำหนดให้มีบทบาทต่างๆ แผนผังองค์กรพยายามอธิบายการทำงานอย่างเป็นเครื่องจักรว่าประกอบด้วยชิ้นส่วนใดบ้าง หน้าที่ของแต่ละชิ้นส่วนคืออะไร ชิ้นส่วนแต่ละชิ้นมีความสัมพันธ์กันอย่างไร และใครคือชิ้นส่วนที่สำคัญที่สุด

ทัศนะการมองการบริหารจัดการแบบวิศวกรรมศาสตร์ หรือแบบลทอน ที่มีรากฐานมาจากการออกแบบที่วางแผนไว้ล่วงหน้า และมีการคาดการณ์ด้วยหลักการที่แน่นอนนั้น ได้รับการพัฒนาให้สมบูรณ์ขึ้นโดยเฟรดเดอริก เทย์เลอร์ (Frederick Taylor) วิศวกรที่หลักการแห่งการบริหารจัดการอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ของเขา ได้กลายเป็นแนวคิดพื้นฐานแก่ทฤษฎีการบริหารจัดการในครั้งแรกของศตวรรษที่ ๒๐ กาเร็ท มอร์แกน (Gareth Morgan) ได้แสดงให้เห็นว่า ทฤษฎีของเทย์เลอร์มีอิทธิพลอย่างสูง และได้นำไปปฏิบัติในเครือข่ายอาหารจานด่วนทั่วโลก ภายใต้การบริหารจัดการของอุตสาหกรรมอาหารและเครื่องดื่มในรูปแบบแฟรนไชส์ และระบบอาหารจานด่วนนั้น แฮมเบอร์เกอร์ พืชชา น้ำชา กาแฟ ราเมน ก๊วยเตี๋ยว และผลิตภัณฑ์ที่ต้องการมาตรฐานเดียวกัน จะต้องผ่านขั้นตอนต่างๆ ที่ออกแบบไว้อย่างเข้มงวด

งานจะถูกจัดแจงลงในรายละเอียดเล็กๆ ในพื้นฐานของการวิเคราะห์และออกแบบกระบวนการผลิตทั้งหมด หากกรรมวิธีที่มีประสิทธิภาพที่สุด และมอบหมายหน้าที่อันพิเศษเฉพาะเหล่านี้แก่บุคคลที่จะได้รับการฝึกฝนเพื่อให้ปฏิบัติได้อย่างแม่นยำที่สุด การคิดทั้งหมดจะเป็นงานของผู้จัดการและผู้ออกแบบ ปล่อยให้การกระทำทั้งหมดเป็นของลูกจ้าง^๙

ในการบริหารจัดการด้วยกระบวนการแบบลทอน บริษัทจำนวนมากจะถูกสร้างขึ้นและเป็นเจ้าของโดยผู้คนที่อยู่นอกระบบ โครงสร้างและเป้าหมายขององค์กรเหล่านี้ถูกออกแบบโดยทีมบริหารหรือผู้เชี่ยวชาญภายนอก และส่งมอบให้พนักงานในองค์กรปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด ครั้นเมื่อเกิดปัญหาขึ้นภายในองค์กร จะมีการว่าจ้างผู้เชี่ยวชาญหรือที่ปรึกษาภายนอกมาทำการซ่อมแซมหน่วยย่อยที่ชำรุดให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้น ตามทฤษฎีที่สามารถคาดการณ์ได้ด้วยสมการทางคณิตศาสตร์ ดังจะเห็นว่า ทศวรรษ ๑๙๙๐ เป็นช่วงเวลาที่เคยให้ถึงความเชื่อที่ฝังลึกว่าองค์กรเป็นเครื่องจักรเมื่อมีการนำระบบ “รีเอนจิเนียริง” (re-engineering) มาใช้เป็นแนวทางหลักเพื่อแก้ปัญหาองค์กร ต่อมาภายหลังก็ยอมรับกันว่า นี่เป็นความล้มเหลวราคาแพง ที่มีสาเหตุหลักมาจากกระบวนการและความเชื่อ ซึ่งไม่เคยสนใจมิติของคน (หรือ

^๙ ฟรีดริค ฟ. ทาเลอร์, *โยงโยที่ซ่อนเร้น*, แปลโดย วิศิษฐ์ – ณัฐพงศ์ วงศ์วิญญู และสวาท พงศ์ศิริพัฒน์, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา, ๒๕๔๘, หน้า ๑๓๕.

สิ่งมีชีวิต) ในองค์กรเลย^{๑๐} องค์กรที่นำระบบ “ริเอ็นจิเนียริง” โดยมากปฏิบัติต่อพนักงานราวกับเป็นอะไหล่ ส่วนเกินของจักรกลธุรกิจ ในบรรดาองค์กรที่ปรับลดขนาด มีจำนวนไม่ถึงครึ่งที่ได้กำไรจากการดำเนินงานเพิ่มขึ้น ทั้งในระยะสั้นหรือระยะยาว และมีไม่ถึง ๑ ใน ๓ ที่ผลิตภาพสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่มีจำนวนมากถึงร้อยละ ๗๒ ที่ประสบปัญหาขวัญกำลังใจของพนักงานตกต่ำ^{๑๑}

ด้วยกระบวนการที่เห็นถึงความสำคัญของหน่วยย่อยพื้นฐาน รวมถึงแนวคิดของลอค ส่งผลให้เกิดหลักความเชื่อที่แพร่หลายในภาคธุรกิจเอกชนและภาครัฐคือ ผลประโยชน์ของส่วนรวมจะยกระดับสูงขึ้นถ้าหากปัจเจกชน กลุ่มชน และสถาบันทั้งมวลทำการยกระดับความมั่งคั่งทางวัตถุของตนให้สูงขึ้น นั่นคืออะไรที่ดีสำหรับบริษัทเอนอร์ล มอเตอร์ ก็จะเป็นสิ่งที่ดีสำหรับสหรัฐอเมริกา^{๑๒} แต่ละองค์กรธุรกิจจึงมุ่งแสวงหาความมั่งคั่ง ยึดถือตนเองเป็นศูนย์กลาง

มิลตัน ฟรายด์แมน (Milton Friedman) นักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบล คือผู้ที่สานต่อแนวคิดนี้อย่างซื่อสัตย์ และได้พัฒนาเป็นหลักการแห่งการบริหารจัดการที่ทรงอิทธิพลที่สุดในธุรกิจยุคใหม่ ซึ่งได้ครอบงำกระบวนการทัศนคติของนักธุรกิจทั่วโลกมาจนถึงทุกวันนี้ ฟรายด์แมนมีทัศนะว่า หน้าที่หนึ่งเดียวขององค์กรธุรกิจคือการสร้างความมั่งคั่งสูงสุดแก่ผู้ถือหุ้น หลักการหนึ่งเดียวที่องค์กรธุรกิจต้องคำนึงถึงตลอดเวลาคือการสร้างผลกำไรให้ผู้ลงทุน ฟรายด์แมนได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า องค์กรธุรกิจมีหน้าที่ต่อสังคมเพียงอย่างเดียวเท่านั้น คือการใช้ทรัพยากร และดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่ออกแบบไว้เพื่อเพิ่มกำไรให้กับองค์กร ภายใต้กฎการแข่งขันแบบเสรี^{๑๓} หลักการนี้ได้ใช้เป็นแนวทางในการสอนหลักสูตรบริหารธุรกิจในทุกมหาวิทยาลัยทั่วโลก ซึ่งต่อมาได้พัฒนาไปสู่หลักการอมตะของนักธุรกิจในระบบทุนนิยมที่กลายเป็นวลีติดปากที่ว่า “กำไรสูงสุด ต้นทุนต่ำสุด” (Maximize Profit, Minimize Cost) กระบวนการนี้ได้ตอกย้ำอัตตาในมนุษย์ให้มั่นคงยิ่งขึ้น เพราะมีทัศนะที่ชัดเจนว่าการแสวงหาประโยชน์สูงสุดแก่องค์กรเป็นภารกิจสูงสุดที่พนักงานทุกคนต้องปฏิบัติตามจนเป็นจารีตที่เคร่งครัด การมุ่งคำนึงถึงแต่ผลสำเร็จของหน่วยย่อยของแต่ละองค์กรธุรกิจนี้ ทำให้เกิดการแปลกแยกกระหว่างมนุษย์ในหลากหลายระดับ ดังที่ได้เกริ่นไว้ในต้นบท จนมีผู้ตั้งคำถามตามมาว่า ผลรวมทั้งหมดของหน่วยย่อยนี้มากกว่าหรือน้อยกว่าส่วนรวมทั้งหมด พุดอีกนัยหนึ่งคือการมุ่งเน้นผลประโยชน์สูงสุดของแต่ละองค์กรจะทำให้มองข้ามภาพรวมของเอกภาพ และจะส่งผลเช่นไรต่อสังคมกับอารยธรรมมนุษย์ เพราะผลประโยชน์ส่วนตนมักมีความขัดแย้งกับผลประโยชน์ส่วนรวมอย่างยากที่จะหลีกเลี่ยง

^{๑๐} มาร์กาเร็ต วีดเลย์, *ผู้นำกับวิทยาศาสตร์ใหม่*, แปลโดย เพชรรัตน์ พงษ์เจริญสุข และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา, ๒๕๕๐, หน้า ๕๒-๕๓.

^{๑๑} ริชาร์ด บาร์เรต, *ปลดปล่อยวิญญาณธุรกิจสู่การเป็นยอดองค์กร*, แปลโดย ไพโรจน์ ภูมิประสิทธิ์, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา, ๒๕๔๖, หน้า ๖.

^{๑๒} ฟรีดริช คอปป์, *จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ ๒*, แปลโดย พระประชา ปสนนธโม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๓, หน้า ๑๙๕.

^{๑๓} Hartman, Laura, *Perspective in Business Ethics*, International Edition, Singapore : McGraw – Hill, 1998, p. 251.

ความหมายของงาน

กระบวนการทัศน์แบบกลไกที่มองมนุษย์เป็นเพียงวัตถุ ปราศจากจิตใจ และจิตวิญญาณ ที่ไม่แตกต่างอะไรจากนาฬิกาประติมากรรมตามคำอุปมาของเคส์คาสส์ ผสมผสานหลักการจัดสรรแรงงานเป็นสายงานต่างๆ ที่แต่ละสายงานประกอบด้วยงานระดับต่างๆ เฉพาะด้าน ที่ประกอบเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ เพื่อสร้างประสิทธิภาพสูงสุด ภายใต้ต้นทุนต่ำสุด และสร้างผลกำไรมากที่สุดแก่ผู้ถือหุ้นของระบบทุนนิยม องค์การธุรกิจได้แปลงพนักงานให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องจักรอย่างเต็มรูปแบบ พนักงานจำเป็นต้องปฏิบัติตามร่วมกับเครื่องจักรกลในการผลิตผลงานให้มีประสิทธิภาพสูงสุด พนักงานจำเป็นต้องทำงานร่วมกับเครื่องจักรหรือควบคุมเครื่องจักรเพื่อให้ได้ผลผลิตตามที่ได้ออกแบบไว้ตามหลักการคำนวณทางคณิตศาสตร์อย่างเที่ยงตรง ถึงแม้ว่าปรากฏการณ์นี้จะเห็นได้ชัดเจนในยุคสมัยปฏิวัติอุตสาหกรรมที่ภาคผลิตเป็นองค์ประกอบหลักของระบบเศรษฐกิจ แต่แนวคิดนี้ก็ยังคงเป็นจริง และดำรงอยู่อย่างมั่นคงในปัจจุบันที่องค์การธุรกิจจำนวนมากไม่ได้อยู่ในส่วนของกระบวนการผลิต และไม่ได้ทำงานที่เกี่ยวข้องกับเครื่องจักร เพราะว่าพนักงานถูกปฏิบัติเหมือนเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องมือในการแสวงหากำไรแก่องค์กร ที่มีหน้าที่และบทบาททางเศรษฐกิจอย่างชัดเจน ด้วยกระบวนการทัศน์นี้ งานจึงถูกลดทอนคุณค่าให้เป็นเพียงกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สร้างรายได้แก่ผู้ทำงาน ความหมายของงานคืออาชีพที่ทำเพื่อผู้ว่าจ้าง และทำเพื่อเงิน กิจกรรมใดที่ไม่ได้ค่าจ้างจึงไม่จัดเป็นงาน เพราะไม่มีคุณค่าใดๆ ในระบบเศรษฐกิจ ถึงแม้ว่าจะเป็นภารกิจกรรมที่ก่อประโยชน์อย่างสูงแก่สังคม เช่น งานอาสาสมัคร งานการกุศล และงานสาธารณประโยชน์ในรูปแบบต่างๆ

ในทัศนะของผู้ทำงาน แนวคิดการแสวงหาประโยชน์สูงสุดของแต่ละหน่วยย่อย ซึ่งหมายถึงองค์การธุรกิจ ได้ลบลบข้อตกลงมายังผู้ปฏิบัติงาน ทำให้ผู้คนสมัยใหม่จำนวนมากเห็นจุดมุ่งหมายหลักของการทำงาน คือการแสวงหาประโยชน์แห่งตน อันหมายถึงการสร้างรายได้เป็นประการสำคัญ งานจึงเป็นกิจกรรมในชีวิตที่ไม่มีคุณค่าอื่นใด แต่เป็นความจำเป็นเพื่อความอยู่รอดเท่านั้น สำหรับผู้ที่ต้องการมีวิถีชีวิตที่หรูหรา มนุษย์งานเหล่านั้นจำเป็นต้องทำงานมากขึ้นและหนักขึ้นเพื่อสร้างรายได้ให้มากพอที่จะสนองตอบความต้องการที่มากขึ้น การทำงานจึงมีความหมายเทียบเท่ามาตรฐานการครองชีพที่สูงขึ้น ผู้ทำงานจึงไม่จำเป็นต้องมีความสุขในการทำงาน แต่มีความสุขจากการได้ผลตอบแทนจากงานมากกว่า อันหมายถึงเงินที่จะนำความสุขตามมา ดังนั้น สามารถสรุปได้ว่า จุดมุ่งหมายหลักของการทำงาน คือเพื่อความอยู่รอดและเพื่อผลตอบแทนทางวัตถุ ทัศนคติต่องานในลักษณะนี้ ทำให้วันหยุด ซึ่งหมายถึงการพักผ่อน หรือเวลาแห่งการใช้ผลตอบแทนจากการทำงานมาตอบสนองความสุข มีความสำคัญอย่างมากต่อวิถีชีวิตของผู้คนสมัยใหม่ วลียอดนิยมที่ว่า “ขอบคุณพระเจ้าที่เป็นวันศุกร์” (Thank God. It's Friday) ตอกย้ำทัศนคติที่ต้องการหลีกเลี่ยงงานของมนุษย์งานในปัจจุบัน และสะท้อนให้เห็นว่าการทำงานเป็นเพียงความจำเป็นที่ไม่น่ารื่นรมย์ และควรปฏิบัติให้น้อยที่สุด

ปัญหาของกระบวนการทัศน์แบบแปลกแยก

คงจะไม่มีใครปฏิเสธได้ว่าวิวัฒนาการแห่งกระบวนการทัศน์แบบแยกส่วน ผสมผสานแนวคิดเศรษฐกิจแบบดาร์วิน และหลักการค้าเสรีที่ยึดถือในกลไกตลาด ของอดัม สมิท บ่มเพาะเป็นระบบทุนนิยมในปัจจุบัน ทำให้เกิดการแข่งขัน และการสร้างนวัตกรรมใหม่ๆ จากองค์การธุรกิจต่างๆ อย่างไม่หยุดยั้ง ขับเคลื่อนอารยธรรมมนุษย์ให้เจริญรุดหน้าอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์มนุษยชาติ แต่ในขณะเดียวกัน

ผลพลอยได้จากระบบทุนนิยมที่มีรากฐานจากกระบวนการทัศน์แบบแยกส่วน อันได้แก่ ความแปลกแยกต่อสรรพสิ่ง ความเห็นแก่ตนของปัจเจกบุคคล และสัญญาตาณการต่อสู้เพื่อความอยู่รอด ได้สร้างปัญหานานัปการแก่อารยธรรมมนุษย์เช่นเดียวกัน จนเกิดกระแสเรียกร้องจากทั่วโลกให้มนุษยชาติกลับมาพิจารณาตนเองอีกครั้ง เพื่อหลีกเลี่ยงวิกฤติที่อาจจะเกิดขึ้นในไม่ช้าแก่สังคมโลก ดังความกังวลใจของจอร์จ โซรอส ฟอมคณิกเก็งกำไรเงินระดับโลก

ผมกลัวว่า ความเข้มข้นหนาแน่นขึ้นของทุนนิยมการค้าเสรีโดยปราศจากการเหนี่ยวรั้ง และการแพร่หลายของหลักคุณค่าตลาดเข้าไปในทุกด้านของชีวิตกำลังทำอันตรายสังคมแบบเปิดและเป็นประชาธิปไตยของเรา ศัตรูหลักของสังคมเปิดตามความเชื่อของผมแล้วมิใช่การคุกคามของคอมมิวนิสต์อีกต่อไป หากแต่เป็นการคุกคามของทุนนิยม การแข่งขันกันมากเกินไป และมีความร่วมมือกันน้อยไปสามารถก่อให้เกิดความไม่เสมอภาค และความไร้เสถียรภาพที่ไม่อาจทนทานได้ หลักทุนนิยมการค้าเสรีเชื่อว่า การมุ่งผลประโยชน์ส่วนตนอย่างไม่มีขีดจำกัดจะรับใช้ผลประโยชน์ส่วนรวมได้ดีที่สุด ถ้าไม่ทำให้แนวคิดนี้ผ่นเบาลง โดยการยอมรับในผลประโยชน์ส่วนรวมที่ควรจะมาก่อนผลประโยชน์เฉพาะส่วนตน ระบบในปัจจุบันของเรา...มีโอกาจะพังทลายได้^{๑๔}

การพังทลายที่โซรอสกล่าวถึงนี้ สามารถสัมผัสได้ในทุกดินแดนของโลกที่ระบบทุนนิยมครอบงำอยู่ในปัจจุบัน เมื่อมนุษย์รู้สึกแปลกแยกกับผู้อื่น สังคม และสิ่งแวดล้อมเพราะไม่เข้าใจถึงความสัมพันธ์และความโยงใยของสรรพสิ่งในเอกภพ มนุษย์จึงมีความรู้สึกถูกตัดอ้อมที่มุ่งจะเอาเปรียบสิ่งรอบข้าง แบ่งแยกเป็นเราและเขา และพร้อมที่จะยื้อแย่งสิ่งต่างๆรอบตัวเพื่อประโยชน์แห่งตน โดยมีได้ตระหนักถึงวิกฤติที่ตนเองได้สร้างขึ้นทั้งแก่ตนเองและโลกทั้งหมด วิกฤติที่อารยธรรมมนุษย์กำลังเผชิญอยู่นี้เกิดขึ้นในทุกระดับของสังคม

๑. วิกฤติในตัวมนุษย์

จากที่กล่าวไว้ข้างต้นว่า กระบวนทัศน์แบบกลไกได้เปลี่ยนสถานะของมนุษย์ให้เป็นเพียงมนุษย์งาน ที่แทบจะไม่แตกต่างจากเครื่องจักรกลในการสร้างประสิทธิภาพสูงสุดให้กับองค์กร การถูกปฏิบัติในลักษณะนี้ได้ส่งผลทางลบหลายประการ คือ

ก. ความแปลกแยกระหว่างผู้ปฏิบัติงานและงาน

การบริหารจัดการแบบกลไกที่แบ่งแยกมนุษย์ออกเป็นสายงาน มีระดับชั้นหลากหลายระดับ พร้อมถูกควบคุมด้วยผู้บังคับบัญชาที่แน่นอนตายตัว ก่อให้เกิดการแบ่งแยกเป็นทวิลักษณ์ในองค์กร เกิดเป็น “พวกเขา” และ “พวกเรา” อันหมายถึง “ผู้บริหาร” และ “ผู้ปฏิบัติงาน” หรือ “พนักงาน” และ “บรรษัท” เป็นการบ่มเพาะความแปลกแยกและความไม่พึงพอใจในส่วนลึก ดังที่คาร์ล มากซ์ ได้ตั้งข้อสังเกตไว้อย่างเฉียบแหลมว่า

ความแปลกแยกนี้มาจากข้อเท็จจริงที่ว่า คนงานไม่สามารถเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ทั้งนี้มีใบจะต้องกล่าวถึงการเป็นเจ้าของผลงานที่แรงงานของเขาผลิตขึ้นมา และไม่สามารถทำอะไรที่มีความหมายได้ในกระบวนการผลิต คนงานอุตสาหกรรมสมัยใหม่จะไม่รู้สึกรับผิดชอบต่องานและไม่มีความภูมิใจในงานอีกต่อไป ผลงานที่ออกมาที่เป็นผลงานประเภทไร้ฝีมือ ขาดคุณภาพทางศิลปะหรือรสนิยมลงทุกที

^{๑๔} ริชาร์ด บาร์เรต, *ปลดปล่อยวิญญาณธุรกิจสู่การเป็นยอดองค์กร*, แปลโดย ไพโรจน์ ภูมิประดิษฐ์, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา, ๒๕๔๖, หน้า ๓๑

ดังนั้น งานจึงลดคุณค่าลง จากทัศนะของคนงานเห็นว่าวัตถุประสงค์ของงานมีประการเดียวคือหาเงินเลี้ยงชีพ ในขณะที่จุดมุ่งหมายเพียงอย่างเดียวของผู้จ้างคือการเพิ่มผลกำไร^{๑๕}

เมื่อทั้งพนักงาน และบริษัทจำเป็นต้องแบ่งปันผลประโยชน์จากรายได้ก่อนเดียวกันคือรายได้ที่สูงขึ้นของพนักงานเกิดจากกำไรที่น้อยลงของบริษัท และในทางกลับกัน กำไรที่มากขึ้นของบริษัทส่วนหนึ่งเกิดจากรายได้ที่น้อยลงของพนักงาน ความรู้สึกแปลกแยกระหว่างสองบุคคลแปรเปลี่ยนเป็นความปฏิบัติกัน ความขัดแย้งระหว่างพนักงานต่อองค์กรจึงมีน้อยลง บริษัทจะสรรหาพนักงานใหม่ที่เกี่ยวข้องค่าตอบแทนต่ำกว่ามาแทนที่พนักงานเก่า ในขณะที่พนักงานจะเปลี่ยนงานทันทีเมื่อมีข้อเสนอใหม่ที่ดีกว่าจากบริษัทอื่น

ข. สภาวะจิตที่ปราศจากความสุขของผู้ปฏิบัติงาน

หนังสือเรื่องโมเดิร์น ไทม์ (Modern Time) ของชาร์ลส์ แชลลิน ในต้นทศวรรษที่ ๒๐ ได้เขียนถึงระบบการทำงานแบบแยกส่วน อย่างตลกขบขัน โดยสะท้อนให้เห็นถึงสภาพความเบื่อหน่าย ที่มนุษย์งานได้รับการทำงานร่วมกับเครื่องจักร จนตนเองได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องจักร ปราศจากชีวิตจิตใจ และปัญญา การทำงานที่ซ้ำซาก จำเจ ตามระบบเครื่องกลทำให้ผู้ปฏิบัติงานมีสภาวะจิตแบบขัดแย้ง ไม่เห็นถึงคุณค่าของงานแต่ไม่สามารถหลบเลี่ยงได้ เป็นสภาวะจิตที่กดดัน และปราศจากความสุข ในทศวรรษที่ ๔๐ สตีลส์ เทร์เคิล (Studs Terkel) ได้สัมภาษณ์พนักงานทั่วประเทศอเมริกา และได้เสนอผลการศึกษาซึ่งแสดงถึงสภาพการทำงานที่มีลักษณะไม่แตกต่างจากการเขียนของภาพยนตร์เรื่องโมเดิร์น ไทม์ และยังคงสะท้อนถึงวิกฤตของระบบทุนนิยมในอารัมภบทในหนังสืออมตะของเขาที่ชื่อว่า Working ไว้อย่างน่าทึ่งว่า

หนังสือเล่มนี้ ซึ่งเกี่ยวกับการทำงาน ในธรรมชาติแท้ของมันเป็นเรื่องเกี่ยวกับความรุนแรง ที่มีต่อจิตวิญญาณและร่างกาย มันเกี่ยวเนื่องกับโรคกระเพาะไปพร้อมๆกับอุบัติเหตุ เกี่ยวเนื่องกับการตะโกนคำทอและการชกต่อย เกี่ยวเนื่องกับการทำให้ประสาทเสียไปพร้อมๆกับการเป็นสุนัขของรับอารมณ์ เหนือสิ่งอื่นใด มันเกี่ยวเนื่องกับการดูหมิ่นประจำวัน...

มันเป็นการค้นหาความหมายในแต่ละวันและการหาอาหารประจำวัน เป็นการค้นหาความยอมรับพร้อมๆกับการสร้างรายได้ เป็นการค้นหาความน่าอัศจรรย์ใจมากกว่าความเชื่องซึม โดยสรุป มันเป็นการค้นหาความมีชีวิตชีวาอย่างมากกว่าความตายบางอย่างระหว่างวันจันทร์ถึงวันศุกร์....

คนจำนวนมากไม่สามารถซ่อนความรู้สึกความไม่พึงพอใจไว้ได้ เสียงบ่นอย่างขมขื่นของกรรมกรหาเข้ากินคำไม่แตกต่างไปจากเสียงโศกครวญของพนักงานเงินเดือน “ฉันเป็นเครื่องจักร” คือคำกล่าวของช่างเชื่อม “ฉันถูกกักขังในกรง” คือคำกล่าวของพนักงานธนาคาร และเสียงสะท้อนของพนักงานในโรงแรม “ฉันเป็นสล็อต” คือคำกล่าวของคนงานโรงงานเหล็ก “ถึงสามารถทำในสิ่งที่ฉันทำได้” คือคำกล่าวของพนักงานต้อนรับ “ฉันเป็นวัตถุ” คือคำกล่าวของนางแบบ ทั้งกรรมกรหาเข้ากินคำและพนักงานเงินเดือนกล่าวในประโยคคล้ายกันคือ “ฉันเป็นหุ่นยนต์”

นอรา วอตสัน (Nora Watson) ผู้ให้สัมภาษณ์ พูดได้อย่างตรงประเด็นที่สุดว่า “ฉันคิดว่า พวกเราส่วนใหญ่กำลังมองหาการร้องเรียก (Calling) ไม่ใช่งาน พวกเราส่วนมาก เหมือนกรรมกรในโรงงาน ที่มีงานที่มีคุณค่าเล็กน้อยเกินไปสำหรับจิตวิญญาณของเรา งานไม่มีคุณค่าเพียงพอแก่คนทั่วไป” ^{๑๖}

^{๑๕} พริตจีฟ คาปรัว, *จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ* ๒, แปลโดย พระประชา ปสนนธมโม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกลดสัมทอง, ๒๕๔๓, หน้า๒๒๔.

^{๑๖} Harry Magdoff, “The Meaning of Work : A Marxist Perspective”, *Monthly Review*, October 2006, Volume 58 Number 5, <<http://www.monthlyreview.org/1006hmagdoff.htm>>, 31/7/2007.

ผลงานวิจัยในประเทศสหรัฐอเมริกา ในทศวรรษต่อมา ในกลุ่มผู้ทำงานรุ่นใหม่ได้เผยถึงปรากฏการณ์เดียวกัน การสำรวจความเห็นนักบริหารจำนวน ๘๐๐ คนซึ่งก้าวมาครึ่งทางของอาชีพ ปรากฏผลว่า ความไม่พอใจและความไม่พึงพอใจอยู่ในระดับสูงที่สุดในรอบ ๔๐ ปี ผู้ถูกสัมภาษณ์ ๔ ใน ๑๐ คนรู้สึกเกลียดงานที่ทำ อัตรานี้เพิ่มขึ้นเป็น ๒ เท่าจากการสำรวจเมื่อ ๔ ทศวรรษที่แล้ว^{๑๗} จากการศึกษาแสดงให้เห็นว่า การขาดความพึงพอใจในการทำงานจะนำไปสู่อัตราการลาออก และอัตราของปัญหาทางด้านจิตวิทยาที่สูงขึ้น^{๑๘} ได้มีรายงานเกี่ยวกับปรากฏการณ์นี้ในโลกตะวันตกว่า รายได้ต่อหัวที่เพิ่มขึ้นมิได้ทำให้ผู้คนมีความสุขมากขึ้น แต่ได้บ่มเพาะภาวะการฉ้อโกงที่ไร้ความสุข ที่สะท้อนออกมาด้วยอัตราการเพิ่มขึ้นของโรคซึมเศร้า โรคจิต การติดเหล้า และการก่ออาชญากรรม โดยภาวะการดังกล่าวได้เกิดขึ้นอย่างสอดคล้องกันในประเทศสหรัฐอเมริกา อังกฤษ และญี่ปุ่น^{๑๙}

ซูเมกเกอร์ได้วิพากษ์ปัญหาของงานแบบกลไกไว้อย่างดุเดือดในหนังสือ เล็กนั้นงาม (Small Is Beautiful) ว่า

งานที่ทำลายจิตวิญญาณ ไร้ความหมาย ซ้ำซาก น่าเบื่อ และโง่เขลานั้น เป็นการดูถูกธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งจะก่อให้เกิดการหลีกเลี่ยงจากสังคม หรือไม่ก็ความก้าวร้าวอย่างเลื่องไม่ไถ่ในที่สุด และไม่มีโรงงานหรืองานป่าที่ ไม่ว่าจะมีมากเพียงใดที่จะสามารถชดเชยความเสียหายที่เกิดขึ้นได้ นี่คือความจริงที่ไม่ได้รับทั้งการปฏิเสธหรือการยอมรับ แต่ได้รับเพียงการสมคบกันที่จะไม่พูดถึง เพราะการปฏิเสธย่อมเหลวไหลอย่างเห็นได้ชัดเกินไป และการยอมรับเท่ากับเป็นการประณามว่า สิ่งซึ่งสังคมสมัยใหม่ให้ความสำคัญหนักหนานั้นเป็นอาชญากรรมต่อมนุษยชาติ^{๒๐}

๒. วิถีชีวิตในสังคม

ในระดับสังคม วิถีชีวิตที่ปรากฏเด่นชัด สังเกตได้จากทั่วทุกผืนดินบนโลก คือ

ก. ช่องว่างระหว่างฐานะเพิ่มมากขึ้น สร้างความไม่เสมอภาคในสังคมโลก

ระบบทุนนิยมเสรีที่มุ่งเน้นความสามารถของหน่วยย่อยในระบบเศรษฐกิจ ส่งผลให้เกิดช่องว่างระหว่างรายได้ของคนจนและคนรวยมากขึ้น เป็นการสร้างปัญหาแห่งความไม่เสมอภาคของมนุษยชาติ ความมั่งคั่งทางธุรกิจจะถูกแบ่งปันไปกับบุคคลจำนวนไม่มาก ในขณะที่ปัญหาความยากจนไม่สามารถคลี่คลายได้ ในระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๗๙ ถึง ๑๙๘๘ เงินเดือนของหัวหน้าเจ้าหน้าที่บริหารเพิ่มจาก ๒๙ เป็น ๙๓ เท่าของรายได้เฉลี่ยของพนักงานฝ่ายผลิต ผู้บริหารธุรกิจในสหรัฐ ๖ ได้เงินเดือนสูงกว่าพนักงานที่มีเงินเดือนต่ำสุดถึง ๒๒๕ เท่า จากข้อมูลของสถาบันเศรษฐศาสตร์ระหว่างประเทศ ในช่วงสองทศวรรษที่แล้ว อัตราส่วนค่าจ้างระหว่างลูกจ้างระดับบนสุดจำนวนร้อยละ ๑๐ กับลูกจ้างระดับล่างสุดจำนวนร้อยละ ๑๐ เพิ่มขึ้นจากร้อยละ ๓๖๐ เป็นร้อยละ ๕๒๕ ในหมู่ชาย และจากร้อยละ ๓๘๐ เป็น

^{๑๗} ริชาร์ด บาร์เรต, *ปลดปล่อยวิญญาณธุรกิจสู่การเป็นยอดองค์กร*, แปลโดย ไพโรจน์ ภูมิประสิทธิ์, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา, ๒๕๔๖, หน้า ๕๑.

^{๑๘} Pamela Cox, "The Meaning of Work : Studs Terkel's Working as a Teaching Tool", *Journal of Management Education*, December 2004, p. 758.

^{๑๙} ผาสัก พงษ์ไพจิตร, "เศรษฐศาสตร์กับความอยู่ดีมีสุข", นสพ. *มติชนรายวัน* ๒๑ ธันวาคม ๒๕๔๘, หน้า ๖.

^{๒๐} ซี เอฟ ซูมาเกอร์, *เล็กนั้นงาม*, แปลโดย กษิร ชีพเป็นสุข, กรุงเทพมหานคร : มูตนิธิเด็ก, ๒๕๔๔, หน้า ๓๘.

๔๓๐ ในหมู่หญิง^{๒๑} ตามรายงานของฝ่ายพัฒนาประชากรของสหประชาชาติพบว่า ความแตกต่างของรายได้ต่อประชากรหนึ่งคน ระหว่างประชากรในประเทศโลกเหนือกับประเทศโลกใต้นั้นเพิ่มขึ้นถึง ๓ เท่า คือจาก ๕,๗๐๐ เหรียญสหรัฐ ในปี ๑๙๖๐ มาเป็น ๑๕,๐๐๐ เหรียญสหรัฐ ในปี ๑๙๙๓ กลุ่มคนที่รวยที่สุด ๒๐ เปอร์เซ็นต์ของโลกเป็นเจ้าของทรัพย์สินที่มีอยู่ในโลก ในขณะที่ ๒๐ เปอร์เซ็นต์ของคนจนที่สุด ซึ่งมีอยู่ประมาณ ๔๐ เปอร์เซ็นต์ของประชากรโลก มีทรัพย์สินเพียง ๑.๔ เปอร์เซ็นต์^{๒๒} หลักทรัพย์ของคนรวยที่สุด ๓ คนแรกของโลกรวมกัน มีมูลค่ามากกว่าผลผลิตขั้นต้นมวลรวมประชาชาติของประเทศที่พัฒนาน้อยที่สุดทั้งหมดรวมกัน โดยประเทศยากจนเหล่านี้มีประชากรรวมกันถึง ๖๐๐ ล้านคน^{๒๓} บรรษัทชั้นนำของโลก ๒๐๐ แห่งมียอดขายรวมกันเท่ากับร้อยละ ๒๘ ของผลผลิตขั้นต้นมวลรวมของโลก และกิจการทั้ง ๒๐๐ แห่งนี้ว่าจ้างพนักงานเพียง ๑๘.๘ ล้านคน ไม่ถึง ๑ ใน ๓ ของร้อยละ ๑ ของประชากรโลก^{๒๔} เศรษฐกิจของมิตซูบิชิใหญ่กว่าเศรษฐกิจของอินโดนีเซีย ซึ่งมีประชากรมากเป็นอันดับ ๔ ของโลก และเป็นดินแดนแห่งความมั่งคั่งมหาศาล^{๒๕} หน่วยงานด้านการพัฒนาของสหประชาชาติ (UNDP) ประมาณการว่า ๓ ใน ๔ ของประชากรโลกไร้ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ^{๒๖} การศึกษาของธนาคารโลกพบว่า^{๒๗} มีประชากรที่มีรายได้ต่ำกว่าวันละ ๑ เหรียญสหรัฐอยู่ ๑.๑ พันล้านคน และมีประชากรที่มีรายได้ระหว่าง ๑-๒ เหรียญสหรัฐอยู่ ๑.๗ พันล้านคน เมื่อรวมประชากรยากจนทั้งสองกลุ่มเข้าด้วยกันมีมากถึง ๒.๘ พันล้านคน เทียบเท่า ๔๖.๗ ของประชากรโลก และในแต่ละวันในโลกมีผู้คนกว่า ๒๐,๐๐๐ คนตายด้วยสาเหตุที่โยงใยกับความยากจน

ข. ความแปลกแยกระหว่างเมืองและชนบท

การมุ่งเน้นการลดต้นทุนการผลิตให้ต่ำสุด ทำให้บรรษัทสหราชอาณาจักรผลิตต่างๆ ที่เกิดเป็นต้นทุนน้อยที่สุด โดยมีค่าจ้างแรงงาน และสถานที่ใกล้เคียงแหล่งวัตถุดิบเป็นปัจจัยสำคัญ ในระดับโลก บรรษัทข้ามชาติล้วนใช้ประเทศโลกที่สาม อันเป็นแหล่งค่าแรงถูก เป็นศูนย์กลางการผลิต เพื่อป้อนตลาดโลก ประเทศไทย เวียดนาม อินโดนีเซีย จีน และประเทศในอเมริกาใต้ จึงเป็นโรงงานผลิตสินค้าสำคัญให้กับบรรษัทข้ามชาติมากมาย นับตั้งแต่ สินค้าที่ใช้แรงงานฝีมือเป็นหลัก อย่าง รองเท้า เสื้อผ้า ไปจนถึง สินค้าที่อาศัยเทคโนโลยีระดับสูง อย่าง เครื่องใช้ไฟฟ้า รถยนต์ และคอมพิวเตอร์ เมื่อบรรษัทข้ามชาติเหล่านี้เป็นแบบอย่างทางธุรกิจที่เปรียบเสมือนครูผู้เชี่ยวชาญ องค์การธุรกิจในประเทศจึงเลียนแบบ และแปลงชนบทให้เป็นแหล่งป้อนวัตถุดิบ และแหล่งผลิตที่สำคัญ เพื่อใช้ประโยชน์จากค่าจ้างแรงงาน ราคาที่ดิน และวัตถุดิบที่

^{๒๑} ริชาร์ด บาร์เรต, *ปลดปล่อยวิญญาณธุรกิจสู่การเป็นยอดองค์กร*, แปลโดย ไพโรจน์ ภูมิประดิษฐ์, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา, ๒๕๔๖, หน้า ๒๖.

^{๒๒} United Nations Development Program (UNDP), *Human Development Report 1996*, New York : Oxford University Press, 1996

^{๒๓} United Nations Development Program (UNDP), *Human Development Report 1999*, New York : Oxford University Press, 1999.

^{๒๔} ริชาร์ด บาร์เรต, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^{๒๕} ริชาร์ด บาร์เรต, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^{๒๖} ริชาร์ด บาร์เรต, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^{๒๗} โพธิ์รักษ์, *วิถีพุทธ ยุคเศรษฐกิจพอเพียง*, กรุงเทพมหานคร : ธรรมทศน์สมาคม, พ.ศ. ๒๕๕๐, หน้า ๑๗-๑๘.

มีราคาต่ำกว่า การกระทำในลักษณะนี้ทำให้สังคมแบ่งออกเป็นสองชุมชน คือชุมชนเมืองที่เป็นผู้ออกแบบ และผู้บังคับบัญชา มีสถานะที่ร่ำรวย สูงส่งกว่า และชุมชนชนบทที่เป็นผู้ปฏิบัติตาม มีสถานะที่จน และเป็นผู้ใช้ ทำให้เกิดการแปลกแยกระหว่างผู้คนในสองชุมชน ทั้งๆที่จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในการดำเนินธุรกิจ คาร์ล มากซ์ ได้เคยชี้ให้เห็นถึงผลกระทบนี้อย่างก้าวร้าวว่า

ไม่ว่าพวกกฎหมายจะได้เป็นใหญ่ที่ไหน ที่นั่น ความสัมพันธ์ฉันนายกับบ่าว พ่อกับลูก และเพื่อนบ้านกับเพื่อนบ้านแบบชนบทจะต้องถึงจุดจบ ความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันอย่างศักดิ์สิทธิ์ระหว่างสามัญชนกับผู้เหนือกว่าธรรมชาติจะถูกฉีกกระชากออกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยอย่างไม่ปราณีปราศรัย ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนจึงเหลือแต่เรื่องของผลประโยชน์ส่วนตัวที่ผูกพันกันด้วยเงินเท่านั้น... และชนชั้นกฎหมายทำให้ชนบทตกเป็นเบี้ยล่างของเมือง^{๒๘}

ค. ความเสื่อมสลายของชุมชนชนบท

เมื่อความมั่งคั่ง ความเจริญรุ่งเรือง และสถานะที่ดีกว่ารวมศูนย์ไว้ในชุมชนเมือง และยังเป็นศูนย์กลางแห่งตลาดแรงงานสำคัญอันเป็นพลังขับเคลื่อนธุรกิจไปข้างหน้า ในปัจจุบัน หมู่สาวชนบทจำนวนมากจึงจำเป็นต้องละทิ้งถิ่นฐาน มุ่งสู่ชุมชนเมือง เพื่อแสวงหารายได้ที่ดีกว่า ปราบฏการณ์นี้ได้แพร่ขยายไปยังทุกภูมิภาคของโลก ชนบทในประเทศกำลังพัฒนาต่างๆ จะประกอบด้วยเด็กและผู้สูงอายุเป็นหลัก เมื่อชนบทปราศจากกำลังสำคัญของคนหนุ่มสาวในการผลักดันให้ดำเนินต่อไปอย่างเข้มแข็ง ความเป็นชุมชนจึงอ่อนแอลง อีกทั้ง เมื่อบุคคลเหล่านั้นกลับคืนสู่แดนเกิด คุณค่าต่างๆที่ได้รับการหล่อหลอมจากชุมชนเมือง จะถูกนำกลับไปเจือปน ทำให้คุณค่าดั้งเดิมของชนบท เช่น สัมพันธภาพแบบสมาชิกในครอบครัวระหว่างผู้คนในชุมชนเริ่มเจือจางหายไป ดังจะเห็นได้จาก วัฒนธรรมแห่งการร่วมแรงร่วมใจในการทำงานของชาวชนบท อย่างการลงแขก เริ่มจะสูญหายไปจากสังคมไทยมากขึ้น จนปัจจุบัน ผู้คนรุ่นใหม่ในบางพื้นที่ไม่รู้จักวัฒนธรรมแห่งการเกื้อกูล การแลกเปลี่ยน และการร่วมแรงร่วมใจในการประกอบกิจการงานลักษณะนี้

๓. วิฤติในโลก

ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่มุ่งเน้นการตอบสนองความพึงพอใจสูงสุด และเร่งสร้างความต้องการไม่รู้จบของมนุษย์ ผลสมณานการบริโภคอย่างไม่หยุดยั้งของนักบริโภคมืออาชีพทั่วโลก เพื่อกระตุ้นความเติบโตทางเศรษฐกิจ เป็นวัฏจักรไปมาอย่างต่อเนื่องไม่มีที่สิ้นสุด หมายถึงการเผาผลาญทรัพยากรทางธรรมชาติที่มีจำกัดให้ย่อยหลดลง และการสร้างสภาพแวดล้อมเป็นพิษแก่สิ่งแวดล้อม กระบวนทัศน์แบบแยกส่วนทำให้ผู้คนไม่คำนึงถึงผลกระทบที่ตนได้ก่อขึ้นจากการกระทำ ผู้ผลิตไม่เห็นว่าการผลิตมากขึ้น ที่ต้องใช้ทรัพยากรมากขึ้น จะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศอย่างไร ผู้บริโภคไม่เข้าใจว่าการบริโภคที่มากขึ้น ได้ส่งก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ขึ้นสู่บรรยากาศ ในปริมาณที่มากขึ้นจะส่งผลกระทบต่อโลกโดยรวม ในทุกๆประเทศที่มุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายสำคัญ ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นพิษคือราคาที่ทุกคนในชุมชนต้องจ่ายเป็นค่าตอบแทน ดังมีตัวอย่างเกิดขึ้นมากมายในหลากหลายชุมชน ไม่ว่าจะเป็นประเทศที่พัฒนา

^{๒๘} อี เอฟ ชูเมกเกอร์, งานกับคุณค่าของชีวิต, แปลโดย ภาวนา ยมกนิษฐ์, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๔, หน้า ๕๖.

แล้วอย่างอเมริกา เช่นกรณีของคลองเลิฟคาแนลในบริเวณน้ำตกไนแองการา นิวยอร์ก โดยพื้นที่ถูกใช้เป็น
ที่ระบายสารเคมีเป็นพิษ ทำให้บริเวณแหล่งน้ำรอบๆเน่าเสีย และสารพิษได้ซึมลงสู่พื้นที่ด้านหลังที่ติดต่อกัน
ก่อให้เกิดหมอกไอพิษ เป็นสาเหตุให้ผู้อาศัยในบริเวณนั้นมีการคลอดผิดปกติในอัตราสูง ตับไตพิการ เกิด
โรคในระบบทางเดินหายใจ และมะเร็งชนิดต่างๆ จนทางการต้องประกาศภาวะฉุกเฉิน และอพยพผู้อาศัย
ออกจากบริเวณนั้น^{๒๙} หรือประเทศอุตสาหกรรมใหม่อย่างประเทศไต้หวัน กรณีสารพิษจากภาค
เกษตรกรรมและอุตสาหกรรมได้สร้างมลภาวะให้แก่แม่น้ำสายหลักทุกสาย ในบางพื้นที่ ไม่เพียงแค่ปลาทาย
แต่น้ำสามารถดื่บไฟได้ สภาพมลภาวะในอากาศสูงถึงสองเท่าของระดับที่ในอเมริกาถือว่าเป็นอันตราย
อัตราการป่วยด้วยโรคมะเร็งสูงขึ้น ๒ เท่านับแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๘ และกลายเป็นประเทศที่มีการป่วยเป็น
โรคตับอักเสบมากที่สุดในโลก^{๓๐}

กัมมะถัน และไนโตรเจนออกไซด์ที่พุ่งกระจายออกมาจากเครื่องจักรที่ใช้เชื้อเพลิงถ่านหิน ไม่เพียงแต่
ก่ออันตรายอย่างสูงต่อสุขภาพของผู้คนที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียง แต่ยังก่อให้เกิดมลภาวะในรูปแบบที่
ลึกซึ้งไม่สามารถมองเห็นได้ นั่นคือ ฝนกรด ด้านตะวันออกของรัฐนิวอิงแลนด์ และด้านตะวันออกของ
แคนาดา รวมทั้งตอนใต้ของสแกนดิเนเวีย ได้รับความเสียหายอย่างหนักจากมลภาวะชนิดนี้ เมื่อฝนกรดตก
ลงมาในทะเลสาบ ปลา แมลง พืชพันธุ์ และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ จะถูกทำลาย จนในที่สุดทะเลสาบจะกลายเป็น
ทะเลมรณะ ไม่สามารถกลับคืนสู่ภาวะเป็นกลางได้อีกต่อไป^{๓๑}

อัล กอร์ อดีตรองประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกาอุทิศชีวิตที่เหลือทั้งหมดหลังจากอาชีพการเมือง
เดินทางรอบโลก เพื่อศึกษาถึงสาเหตุแห่งภาวะโลกร้อน พร้อมกับบรรยายให้ชาวโลกเห็นถึงความสำคัญ
ในการร่วมมือแก้ปัญหาวิกฤติของสิ่งแวดล้อม ด้วยการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตภายใต้ระบบทุนนิยม ในหนังสือ
“โลกร้อน ความจริงที่ไม่มีใครอยากฟัง” กอร์ อธิบายให้เห็นว่าวิกฤติการณ์ทางธรรมชาติต่างๆทั่วโลก
ตั้งแต่ไดโนเสาร์บนผืนดิน ไปจนถึงท้องฟ้า ล้วนเกี่ยวโยงกันจากภาวะอุณหภูมิที่สูงขึ้นของโลก ซึ่งเกิดจากการ
สะสมปริมาณก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ที่สูงขึ้นในบรรยากาศ ก่อตัวจากกระบวนการผลิตและกระบวนการ
บริโภคภายใต้กระบวนทัศน์แบบแยกส่วน ในฤดูร้อนของปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ยุโรปต้องเผชิญกับคลื่นความ
ร้อนกำลังแรง ซึ่งคร่าชีวิตผู้คนไปถึง ๓๕,๐๐๐ คน^{๓๒} กรมอุตุนิยมวิทยาอังกฤษได้เผยแพร่การศึกษาขึ้น
ใหม่ว่า ภาวะโลกร้อนจะรุนแรงขึ้นหลังจากปี พ.ศ. ๒๕๕๒ โดยนับจากปี พ.ศ. ๒๕๕๓ เป็นต้นไป มี
โอกาสอย่างน้อย ๕๐ เปอร์เซ็นต์ ที่อุณหภูมิในแต่ละปีจะสูงกว่าปี พ.ศ. ๒๕๔๑ ซึ่งเป็นปีที่โลกมีอุณหภูมิ
สูงที่สุด โดยอุณหภูมิเฉลี่ยทั่วโลกอยู่ที่ ๑๔.๕๔ องศาเซลเซียส^{๓๓} กอร์แสดงถึงผลการศึกษาทาง

^{๒๙} ฟริตซ์ จ็อบ คาปรัว, *จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ ๒*, แปลโดยพระประชา ปสนนธมโม และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๓, หน้า ๒๓๓.

^{๓๐} ฟริตซ์ จ็อบ คาปรัว, *โยงโยที่ซ่อนเร้น*, แปลโดย วิศิษฐ์ – ณัฐพัธ วังวิญญู และสวาง พงศ์ศิริพัฒน์, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา, ๒๕๔๘, หน้า ๑๙๒.

^{๓๑} ฟริตซ์ จ็อบ คาปรัว, *จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ ๒*, แปลโดยพระประชา ปสนนธมโม และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๓, หน้า ๒๓๖-๒๓๗.

^{๓๒} อัล กอร์, *โลกร้อน ความจริงที่ไม่มีใครอยากฟัง*, แปลโดย คุณากร วาณิชยวิรุฬห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๐, หน้า ๗๕.

^{๓๓} หนังสือพิมพ์ *คม ชัด ลึก*, ๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๐, หน้า ๑๓.

วิทยาศาสตร์จำนวนมากต่างยืนยันว่า น้ำอุ่นบนผิวน้ำของมหาสมุทรจากภาวะโลกร้อนสามารถถ่ายทอดพลังงานความร้อนที่สูงจนก่อให้เกิดเฮอริเคนที่ทรงพลัง ในปี พ.ศ. ๒๕๔๗ ความเชื่อทางวิทยาศาสตร์ที่ว่า “เป็นไปได้ที่เฮอริเคนจะก่อตัวขึ้นในส่วนใต้ของมหาสมุทรแอตแลนติก” ต้องเปลี่ยนแปลง เมื่อมีเฮอริเคนพัดเข้าถล่มบราซิลเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ และในปีเดียวกัน จำนวนพายุทอร์นาโดถล่มอเมริกาจนทำลายสถิติ นับแต่ทศวรรษ ๑๙๗๐ เป็นต้นมา พายุทรงพลังที่พัดอยู่ในมหาสมุทรแอตแลนติกและแปซิฟิกปรากฏถี่ขึ้น และมีกำลังแรงขึ้นถึงร้อยละ ๕๐^{๓๔} ในปี พ.ศ. ๒๕๔๘ เฮอริเคนแคทรินาที่มีพลังทำลายล้างมหาศาลได้เข้าถล่มนิวยอร์กอย่างโหดร้าย สามสัปดาห์ต่อมา เฮอริเคนริตาพัดเข้าถล่มชายฝั่งสหรัฐอเมริกาสร้างความเสียหายมหาศาล และไม่กี่สัปดาห์ถัดมา เฮอริเคนวิลได้ก่อตัวขึ้นและมีกำลังแรงที่สุดเท่าที่เคยตรวจได้ กลืนกินฟลอริดา สร้างความเสียหายเหลือคณานับ ทำให้ผู้คนไม่มีไฟฟ้าและน้ำประปาใช้หลายสัปดาห์ เฮอริเคนแคทรินาลูกเดียวสร้างความเสียหายเป็นวงเงินประกันสูงถึงราว ๖๐,๐๐๐ ล้านดอลลาร์^{๓๕}

ภาวะโลกร้อนในพื้นที่หลายส่วนของโลกได้เพิ่มปริมาณน้ำฝนประจำปี ทำให้เกิดน้ำท่วมรุนแรงมากขึ้นในทุกทวีปทั่วโลก ศูนย์วิจัยภัยธรรมชาติ มหาวิทยาลัยรังสิต ระบุว่า ภัยธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับน้ำถือเป็นมาตรการหมายเลข ๑ ของโลก และของประเทศไทย ตัวเลขความสูญเสียจากภัยธรรมชาติทางน้ำในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ อยู่ที่ประมาณ ๖ พันล้านบาท ได้เพิ่มขึ้น ๕ เท่าตัวเพียงในเวลา ๑๐ ปี เป็นมูลค่า ๔ หมื่นล้านบาทในปี พ.ศ. ๒๕๔๓^{๓๖} และมีแนวโน้มที่จะก่อความเสียหายเพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณอย่างไม่หยุดยั้ง ในปี พ.ศ. ๒๕๔๔ ยุโรปเผชิญปัญหาน้ำท่วมรุนแรงเป็นประวัติการณ์ หน่วยงานบรรเทาทุกข์ฉุกเฉินขององค์การสหประชาชาติเปิดเผยว่า มหันตภัยน้ำท่วมส่งผลกระทบต่อคนทั่วโลกปีละรวม ๕๐๐ ล้านคน จากปี พ.ศ. ๒๕๔๗-๒๕๔๘ ปริมาณการเกิดน้ำท่วมได้เพิ่มขึ้นจาก ๖๐ ครั้ง เป็นกว่า ๑๐๐ ครั้ง โดยในปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ได้เกิดน้ำท่วมกว่า ๗๐ ครั้งเพียงแค่ ๘ เดือนแรกของปีพ.ศ. ๒๕๔๘ ๘๓ เปอร์เซนต์ของมหันตภัยน้ำท่วมเกิดในเอเชีย ก่อให้เกิดความเสียหายทางเศรษฐกิจคิดเป็นมูลค่ากว่า ๘.๒๕ แสนล้านบาท^{๓๗} ในประเทศไทย ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๘ ได้เกิดฝนตกหนักจนทำให้เกิดโคลนถล่มในอำเภอถ้ำเสือ จังหวัดอุดรธานี ก่อความเสียหายอย่างสูงเป็นประวัติการณ์ โดยภายในพริบตา โคลนได้ถล่มบ้านเรือนไร่นาเสียหายเกือบทั้งหมู่บ้าน ความรุนแรงของฝนตกน้ำท่วมและดินถล่มในครั้งนี้ ทำให้มีผู้เสียชีวิตใน ๕ จังหวัดถึง ๘๓ คน บ้านเรือนเสียหาย ๖๗๓ หลัง พื้นที่เกษตรเสียหาย ๔๘๑,๘๓๐ ไร่ รวมมูลค่า ๓๐๘ ล้านบาท และในไม่ถึง ๓ เดือนต่อมา พายุซังสารพัดพัดถล่มประเทศอีกครั้ง ทำให้น้ำท่วมตั้งแต่ภาคเหนือตอนบนจนถึงภาคกลางและภาคอีสานรวม ๔๗ จังหวัด ๔๔๒ อำเภอ ๔๐ กิ่งอำเภอ ๑๖ เขต ๓,๐๕๔ หมู่บ้าน สร้างความเดือดร้อนให้แก่ประชาชนถึง ๕.๑ ล้านคน เสียชีวิตสูง

^{๓๔} อัล กอร์, *โลกร้อน ความจริงที่ไม่มีใครอยากฟัง*, แปลโดย คุณากร วาณิชยศิริพิฬ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๐, หน้า ๙๒-๙๓.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๒.

^{๓๖} เนชั่นกรุ๊ป, *มหันตภัยถล่มโลก : โลกร้อน น้ำท่วม ไฟป่า ดินถล่ม แผ่นดินไหว*, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เนชั่น, พ.ศ. ๒๕๕๐, หน้า ๘.

^{๓๗} หนังสือพิมพ์ *คม ชัด ลึก*, ๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๐, หน้า ๑๓

ถึง ๓๓๑ คน บ้านเรือนพังยับเยินเกือบ ๑ ล้านหลัง และพื้นที่เกษตรเสียหาย ๕.๖ ล้านไร่^{๓๘}

ก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ไม่เพียงลอยขึ้นสู่ชั้นบรรยากาศเท่านั้น ปริมาณ ๑ ใน ๓ จะจมลงสู่มหาสมุทรทำให้น้ำทะเลเป็นกรดสูงขึ้น ส่งผลให้ปะการังเสียชีวิต ในปี พ.ศ. ๒๕๔๑ ซึ่งเป็นปีที่มีสถิติร้อนติดอันดับต้นๆ ประมาณกันว่าโลกได้สูญเสียแนวปะการังไปถึงร้อยละ ๑๖ ของแนวปะการังทั้งหมด^{๓๙} ปลาฉลามเป็นอีกหนึ่งในสิ่งมีชีวิตได้น้ำหลายชนิดที่ถูกคุกคามจากก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ องค์ประกอบทางเคมีของมหาสมุทรทั่วโลกกำลังถูกเปลี่ยนแปลงจากภาวะโลกร้อน ทำให้เกิดพื้นที่มรณะ ซึ่งปราศจากสิ่งมีชีวิตเพิ่มมากขึ้น บางส่วนเกิดจากการแพร่พันธุ์ของสาหร่ายในเขตนํ้าอุ่น ที่เกิดจากมลพิษทางกิจกรรมของมนุษย์ สาหร่ายจำนวนมากได้แพร่ระบาดจนถึงระดับที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในหลายๆแห่งทั่วโลก จนทำให้สัตว์น้ำจำนวนมากแถบทะเลบอลติกต้องปิดกิจการลงในฤดูร้อนของปี พ.ศ. ๒๕๔๘ สายน้ำสีแดงในฟลอริดาที่เกิดจากปรากฏการณ์เดียวกัน

อุณหภูมิที่สูงขึ้นของโลกได้ทำให้น้ำแข็งที่อยู่ผิวหน้ามหาสมุทรสลายไป ชื่อน้ำแข็งที่ปกคลุมผืนแผ่นดินบนทวีปที่อยู่ถัดเข้าไปก็เริ่มเลื่อนไหลและจมลงสู่ท้องทะเล หากน้ำแข็งไม่ว่าจะเป็นธารน้ำแข็งที่ก่อตัวขึ้นบนภูเขา หรือชั้นน้ำแข็งบนพื้นดินในแอนตาร์กติกหรือกรีนแลนด์ เกิดละลายหรือจมลงสู่ท้องทะเล จะส่งผลให้ระดับน้ำทะเลเพิ่มสูงขึ้น งานศึกษาในปี พ.ศ. ๒๕๔๘ แสดงให้เห็นเป็นครั้งแรกว่า ปริมาณมวลรวมของชั้นน้ำแข็งแอนตาร์กติกาคะวันออกกำลังลดลง และมีธารน้ำแข็งราวร้อยละ ๘๕ ที่ดูเหมือนจะไหลลงสู่ทะเลเร็วขึ้น และอุณหภูมิของอากาศที่วัดจากระดับสูงเหนือมวลน้ำแข็งเหล่านี้ จะอุ่นขึ้นเร็วกว่าอุณหภูมิในส่วนอื่นๆของโลก หากมันเกิดละลายหรือไหลออกจากเกาะลงสู่ทะเล จะส่งผลให้ระดับน้ำทะเลทั่วโลกเพิ่มสูงขึ้นถึง ๒๐ ฟุต^{๔๐} ระดับน้ำทะเลที่สูงขึ้นจะส่งผลเสียหายใหญ่หลวงแก่ประเทศในเขตพื้นที่ต่ำอย่างเนเธอร์แลนด์ และได้มีการคาดคะเนกันว่า ผู้คนกว่า ๒๐ ล้านคนจะต้องอพยพออกจากปึกถึง^{๔๑} ผู้คนอีกกว่า ๔๐ ล้านคนจะต้องอพยพออกจากเชียงไฮ้และบริเวณโดยรอบ^{๔๒} และที่น่าเป็นห่วงคือประชากร ๖๐ ล้านคนในกัลกัตตาและบังคลาเทศจะไร้ที่อยู่^{๔๓}

นี่เป็นเพียงภาพบางส่วนของวิกฤติโลก ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินธุรกิจด้วยกระบวนทัศน์แบบแยกส่วน ทัศนะที่ว่าผลรวมทั้งหมดของส่วนย่อยจะก่อประโยชน์ที่มากกว่าต่อสังคมโลกนั้นจำเป็นต้องมีการทบทวนใหม่ นักคิดหัวก้าวหน้าและกลุ่มคนที่ใส่ใจต่อวิกฤติของโลกจำนวนหนึ่งจึงเริ่มเคลื่อนไหว เรียกร้องให้มนุษย์เปลี่ยนแปลงสู่กระบวนทัศน์ใหม่

^{๓๘} เนชั่นกรุป, มหันตภัยถล่มโลก : โลกร้อน น้ำท่วม ไฟป่า ดินถล่ม แผ่นดินไหว, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เนชั่น, พ.ศ. ๒๕๕๐, หน้า ๔.

^{๓๙} อัล กอร์, โลกร้อน ความจริงที่ไม่มีใครอยากฟัง, แปลโดย คุณากร วาณิชยศิริพพ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๐, หน้า ๑๖๔.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๐.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๔.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๕.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๖.

กระแสการเรียกร้องต่อกระบวนการทัศน์ใหม่

เดวิด โบห์ม หนึ่งในผู้ที่เข้าใจถึงข้อจำกัดของกระบวนการทัศน์แบบกลไกที่ไม่สามารถอธิบายทุกปรากฏการณ์ในโลกได้ และตระหนักถึงวิกฤติต่างๆ ที่ทฤษฎีนิวตันมีต่อมนุษยชาติได้กล่าวคัดค้านไว้อย่างชัดเจนว่า

ขณะนี้ การคิดแบบแยกส่วนได้แพร่หลายออกไปอย่างกว้างขวาง ไม่ใช่เฉพาะแต่ในวงสังคมเท่านั้น แต่ยังแพร่ไปในระดับปัจเจกบุคคลด้วย และนี่ก็เป็นการนำไปสู่ความสับสนทางความคิด ซึ่งสร้างปัญหาอย่างต่อเนื่องไม่สิ้นสุด และไปก่อกวนการรับรู้ให้มัวหม่นอย่างรุนแรงจนทำให้เราไม่สามารถมองเห็นวิธีแก้ปัญหาส่วนใหญ่ได้ ความเชื่อที่ว่าชิ้นส่วนย่อยๆ ทั้งหมดนี้สามารถดำรงอยู่ได้เป็นเอกเทศนั้น เป็นเพียงภาพลวงตา และภาพลวงตานี้ไม่สามารถทำอะไรได้มากไปกว่าการนำไปสู่ความขัดแย้ง และความสับสนอย่างไม่มีที่สิ้นสุด^{๔๔}

วิกฤติต่างๆ ที่มนุษยชาติกำลังเผชิญหน้าอยู่ทำให้นักเศรษฐศาสตร์ที่ยึดถือกระบวนการทัศน์แบบแยกส่วนเริ่มตระหนักถึงความผิดพลาดของตน ในปี พ.ศ. ๒๕๑๔ อาเธอร์ เบอรน์ ในฐานะกรรมการธนาคารชาติของสหรัฐ (Federal Reserve Board) ได้ให้ข้อสังเกตว่า “กฎเกณฑ์ทางเศรษฐศาสตร์กำลังไม่ทำงานไปตามวิถีทางที่มันเคยเสียแล้ว” และในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ มิตตัน ฟรายด์แมน ได้กล่าวแก่สมาคมเศรษฐศาสตร์อเมริกันในลักษณะที่เปิดเผยจริงใจกว่านั้นอีกว่า “ข้าพเจ้าเชื่อว่าในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา พวกเรานักเศรษฐศาสตร์ได้กระทำความผิดอย่างมหันต์ ในวงกว้าง เราได้ทำความผิดพลาดแก่สังคม และในวงแคบ เราได้กระทำความผิดต่อวิชาชีพของเราเอง โดยอดอ้างมากกว่าที่เราสามารถทำได้”^{๔๕} กระแสการเรียกร้องในการปรับเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิต สามารถแบ่งได้เป็นกลุ่มหลักๆ ได้ดังนี้

๑. กลุ่มกระบวนการทัศน์แบบองค์รวม

กระแสความเคลื่อนไหวสู่กระบวนการทัศน์แบบองค์รวม ที่มองเห็นทุกสรรพสิ่งเชื่อมโยงและอิงอาศัยกันอย่างเป็นเอกภาพเริ่มได้รับความสนใจจากชาวโลกเมื่อฟริตซ์อ็ฟ คาปรัว นักคิดคนสำคัญแห่งยุคสมัยปัจจุบันได้เขียนหนังสือหลายเล่มให้เห็นถึงข้อจำกัด และผลเสียของกระบวนการทัศน์แบบลดทอนที่มีต่ออารยธรรมมนุษย์ดังที่ได้กล่าวไว้เบื้องต้น พร้อมทั้งนำเสนอกระบวนการทัศน์แบบองค์รวมที่สามารถอธิบายทุกปรากฏการณ์ทางธรรมชาติได้ดีกว่ากระบวนการทัศน์แบบเก่า เขาพรรณนาให้เห็นถึงคุณูปการของกระบวนการทัศน์ใหม่นี้ที่น่าเชื่อถือ ทำให้นักวิทยาศาสตร์และนักวิชาการสาขาอื่นๆ เริ่มหันมาพัฒนาองค์ความรู้ใหม่จากกระบวนการทัศน์แบบองค์รวมนี้อย่างจริงจัง มาร์กาเร็ต วิตเลย์ เดวิด คอธเทน และริชาร์ด บาร์เร็ต คือกลุ่มนักบริหารและนักวิชาการที่ประยุกต์กระบวนการทัศน์ใหม่สู่การดำเนินธุรกิจ นักวิชาการเหล่านี้ได้เสนอแนะแนวทางใหม่ๆ ในการดำเนินธุรกิจที่คำนึงถึงความสัมพันธ์ของทุกสรรพสิ่ง ให้เป็นระบบทุนนิยมแบบการุณยธรรม (Compassionate Capitalism) มากยิ่งขึ้น

๒. กลุ่มการบริหารด้วยคุณค่าทางศาสนา

กระแสเรียกร้องอีกแนวทางหนึ่ง ในการแก้ปัญหาวิกฤติของระบบทุนนิยมในปัจจุบัน คือการเสนอแนะ

^{๔๔} มาร์กาเร็ต วิตเลย์, ผู้นำกับวิทยาศาสตร์ใหม่, แปลโดย เพชรรัตน์ พงษ์เจริญสุข และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา, ๒๕๕๐, หน้า ๔๘.

^{๔๕} ฟริตซ์อ็ฟ คาปรัว, จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ ๒, แปลโดย พระประชา ปสนุนธมโม และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิกมลคีตมทอง, ๒๕๔๓, หน้า ๑๖๑.

ให้นำคุณค่าทางศาสนาเข้าสู่ที่ทำงาน แนวทางนี้มีทัศนะว่า การบริหารจัดการขององค์กรธุรกิจที่ผ่านมา ล้วนมุ่งเน้นไปยังการพัฒนาทางทักษะ ความสามารถ และความรู้ของผู้ปฏิบัติงาน ซึ่งล้วนเป็นมิติทางกายภาพเพียงอย่างเดียว อันเป็นอิทธิพลแบบกลไกของนิเวศน์ตนเอง การบริหารที่จะประสบความสำเร็จ จำเป็นต้องคำนึงถึงมิติแห่งจิตวิญญาณ (Spiritual) ของผู้ปฏิบัติงานด้วย อันหมายถึง การผสมผสานจิตวิญญาณเข้ากับการทำงาน บุคคลจำนวนหนึ่งจึงเห็นพ้องกันว่า การบริหารจัดการในศตวรรษที่ ๒๑ คือ การบริหารจัดการที่ต้องคำนึงถึงองค์รวมของมนุษย์ อันหมายถึง ร่างกาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ ดังนั้น การบริหารจัดการจึงควรมีรากฐานมาจากคุณค่าของจิตวิญญาณ (Spiritual-based Management) มาสโลว์ (Maslow) ได้สนับสนุนแนวคิดนี้โดยกล่าวไว้ว่า การบริหารแบบรู้แจ้ง (Enlightened Management) คือวิธีหนึ่งที่ปฏิบัติต่อศาสนาอย่างเคร่งครัด จริงจัง ลึกซึ้ง และจริงใจ สำหรับผู้นิยามศาสนา (และจิตวิญญาณ) ว่าเป็นความใส่ใจต่อปัญหาของมนุษย์ ปัญหาของจริยธรรมของผู้คนในอนาคต ดังนั้น ปรัชญาแนวนี้ เมื่อถ่ายทอดมาสู่ชีวิตการทำงาน จะกลายเป็นการบริหารจัดการขององค์กรสมัยใหม่^{๔๖} เกิดการเรียกร้องวิถีใหม่และความหมายใหม่ของการทำงาน โดยการนำจิตวิญญาณหรือคุณค่าทางศาสนาเข้ามาสู่สถานที่ทำงาน เพื่อพัฒนาศักยภาพในตน และเพื่อสร้างความสุขในการปฏิบัติงาน การบริหารด้วยคุณค่าทางจิตวิญญาณจึงเริ่มแพร่หลาย และได้รับความนิยมมากขึ้น โดยเฉพาะในปลายศตวรรษที่ ๒๐

๓. กลุ่มนักเคลื่อนไหวเพื่อสิ่งแวดล้อม

นักธุรกิจที่เห็นด้วยกับคำกล่าวของอัล กอร์ นักเคลื่อนไหวเพื่อธรรมชาติคนสำคัญของโลกที่ว่า “เราจะต้องทำการปฏิวัติทางสิ่งแวดล้อมเป็นหัวใจสำคัญในการดำเนินไปของอารยธรรมมนุษย์”^{๔๗} ได้ปรับเปลี่ยนวิธีการดำเนินธุรกิจของตนให้เป็นมิตรต่อธรรมชาติมากยิ่งขึ้น พร้อมกับโน้มน้าวผู้บริโภคของคนที่อยู่ทั่วโลกให้เริ่มใส่ใจต่อปัญหาสิ่งแวดล้อม และที่สำคัญ ได้รวมตัวกันสร้างเครือข่าย เพื่อเป็นกระบอกเสียงให้องค์กรธุรกิจต่างๆ ทั่วโลกปรับเปลี่ยนวิถีการดำเนินธุรกิจแบบเก่าๆ ที่เห็นตนเองเป็นศูนย์กลาง ไปสู่การดำเนินธุรกิจที่มีส่วนรวมเป็นศูนย์กลาง อนิตา รอดติก ผู้ก่อตั้งบริษัทบอดีชอป บริษัทข้ามชาติที่มีชื่อเสียงด้านการใส่ใจต่อธรรมชาติได้รวมก่อตั้งเครือข่ายธุรกิจเพื่อสังคมและสิ่งแวดล้อม (Social Venture Network หรือเอสวีเอ็น) ในประเทศสหรัฐอเมริกา โดยมีพันธกิจหลักในการส่งเสริมและสนับสนุนการสร้างจิตสำนึกทางธุรกิจ ที่นำไปสู่การเคารพสิ่งแวดล้อม คำนึงถึงสิทธิของชุมชนและสังคม และการดำเนินธุรกิจที่ยุติธรรมสำหรับทุกฝ่าย โดยตระหนักถึงความแตกต่างทางทรัพยากร โอกาส และศักยภาพที่เป็นจริงของแต่ละองค์กรหรือบุคคล^{๔๘} ปัจจุบันมีองค์กรสมาชิกกว่า ๒,๐๐๐ องค์กรทั่วโลก

เครือข่ายที่สำคัญที่ถูกก่อตั้งในอีกมุมหนึ่งของโลก คือกลุ่มตามรอยเท้าธรรมชาติ (The Natural Step) ของประเทศสวีเดน ก่อตั้งโดยคาร์ล เฮนริก โรแบร์ ได้สร้างพลังความเคลื่อนไหวในระดับสากลเพื่อ

^{๔๖} Mark Kriger, Bruce Hanson, “A value-based paradigm for creating truly healthy organizations”, *Journal of Organization Change Management*, Vol. 12 No.4, 1999, p.303.

^{๔๗} ฟริตซ์ จ็อบ คาปริ่า, โยงโยที่ซ่อนเร้น, แปลโดย วิศิษฐ์-ณัฐพล วังวิญญู และสว้าง พงศ์ศิริพัฒน์, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา, ๒๕๔๘, หน้า ๑๙๔.

^{๔๘} มาร์ก อัลเลน, สร้างธุรกิจด้วยพลังวิสัยทัศน์, แปลโดย ไพโรจน์ ภูมิประดิษฐ์, กรุงเทพมหานคร : สำนักเงินสวนเงินมีมา, ๒๕๔๔, หน้า ๑๖๔.

อนุรักษ์ธรรมชาติ โดยมุ่งเน้นให้ทุกหน่วยย่อยในสังคม เริ่มต้นจากปัจเจกบุคคล ครอบครัว หน่วยงานรัฐ ภาครัฐกิจ และกลุ่มวิชาชีพต่างๆ ให้ตระหนักถึงขีดจำกัดของระบบนิเวศ โดยทำงานจากภาพใหญ่ย้อนกลับ ไปหาส่วนย่อย เพื่อเพิ่มจิตสำนึกในภาพรวมของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ ในปัจจุบันกลุ่ม ตามรอยเท้าธรรมชาติได้ขยายสาขาไปยังประเทศออสเตรเลีย แคนาดา ญี่ปุ่น อังกฤษ และสหรัฐอเมริกา ในสวีเดน องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นมากกว่า ๗๐ แห่ง และบริษัท ๖๐ แห่งเช่น ไอเคีย (IKEA) อีเลก โทรลักซ์ แมคโดนัลด์ เครือโรงแรมแซนดิค และโอเคปีโตรเลียม ได้รับเอาแนวทางของกลุ่มนี้ไปใช้ในการ เปลี่ยนวิถีการดำเนินธุรกิจอย่างกระตือรือร้น^{๔๙}

นอกเหนือจากภาคเอกชน หน่วยงานรัฐบาลระหว่างประเทศจัดเป็นพลังสำคัญในการสร้างความตระหนักถึงวิกฤติของโลก และผลักดันให้รัฐบาล รวมถึงหน่วยงานและองค์กรต่างๆ ทั้งแสวงหากำไรและไม่แสวงหากำไร ตลอดจนประชาชน ให้ความร่วมมือในการพัฒนาเศรษฐกิจที่ตระหนักถึงสิ่งแวดล้อม โดยเริ่มต้นจากการจัดประชุมขององค์กรสหประชาชาติที่ประเทศสวีเดนในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ซึ่งนำไปสู่การจัดตั้ง หน่วยงานรับผิดชอบด้านสิ่งแวดล้อมของประเทศต่างๆ ในเวลาต่อมา ในอีกสองทศวรรษ ได้มีการจัดประชุม Earth Summit ในปี พ.ศ. ๒๕๓๗ ที่ประเทศบราซิล พร้อมกับการออกแผนปฏิบัติการว่าด้วย จริยธรรม และวาระ ๒๑ (Ethics & Agenda 21) เรียกร้องให้นานาประเทศร่วมมือในการกอบกู้วิกฤติโลก ด้วยการ พัฒนาเศรษฐกิจแบบยั่งยืน แผนปฏิบัติการสำหรับศตวรรษที่ ๒๑ ได้ระบุอย่างชัดเจนว่า “การพัฒนาที่ใส่ใจต่อสิ่งแวดล้อม จะนำไปสู่การตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษยชาติ มาตรฐานการครองชีพที่ดีขึ้นสำหรับทุกคน การคุ้มครองและการจัดการระบบนิเวศที่ดีขึ้น ตลอดจนอนาคตที่ปลอดภัยและรุ่งเรืองยิ่งขึ้น ไม่มีประเทศใดประเทศหนึ่งสามารถกระทำภารกิจนี้ได้ลำพัง แต่ด้วยความร่วมมือในเครือข่าย พันธมิตรระดับโลกจะทำให้การพัฒนาแบบยั่งยืนสำเร็จได้”^{๕๐} ได้มีรัฐบาลจากนานาประเทศเข้าร่วมลงนาม ถึง ๑๗๘ ประเทศทั่วโลก

เมื่อพิจารณาอย่างลึกซึ้ง จะเห็นว่า หลักการของทั้งสามกลุ่มแทบจะไม่มีอะไรใหม่และแตกต่างจาก แนวคิดของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ทรงประกาศไว้ว่า ๒,๕๐๐ ปีที่ผ่านมา ในฐานะที่เป็นศาสนา เพื่อส่วนรวม ภูมิปัญญาดั้งเดิมของตะวันออก ที่เรียกกันว่า พระพุทธศาสนาสามารถเป็นแนวทางสำคัญในการ นำพามนุษยชาติให้พ้นจากวิกฤติที่ทั่วทุกมุมโลกกำลังเผชิญอยู่

๒. กระบวนทัศน์แห่งเอกภาพ

อิทัปปิจจยตา หรือปัจจุสมุปบาท หลักการสำคัญในพระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป”^{๕๑} หมายความว่า ทุกสรรพสิ่งในจักรวาลมีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงเป็นเหตุและผลต่อกัน การเกิดขึ้นของ

^{๔๙} เควิต คอ์เทน, *โลกยุคหลังบริษัท ชีวิตหลังทุนนิยม*, แปลโดย เจษณี สุขจิรัตติกาล, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา, ๒๕๔๕, หน้า ๑๗๗.

^{๕๐} United Nations Environment Programme, *Ethics and Agenda 21*, New York : United Nations Publication, 1994, p. 126.

^{๕๑} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๒/๓๙.

ปรากฏการณ์หนึ่งเป็นสาเหตุของการเกิดขึ้นของอีกปรากฏการณ์หนึ่ง เกี่ยวพันและโยงใยต่อกัน ปฏิจักษ์มูบปาหนี่คือพุทธกระบวนทัศน์ต่อทุกๆปรากฏการณ์ในจักรวาล อันครอบคลุมถึงชีวิตมนุษย์ สังคม และธรรมชาติ ซึ่งมีลักษณะตรงข้ามกับกระบวนทัศน์แบบแยกส่วนของนิวตันอย่างสิ้นเชิง

ชีวิตมนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นจากการรวมกันของสรรพสิ่งย่อยๆ ที่เรียกว่า ชันธ์ห้า^{๕๒} ได้แก่ รูปชันธ์ เวทนาชันธ์ สัญญาชันธ์ สังขารชันธ์ และวิญญาณชันธ์^{๕๓} หรือรูปและนาม โดยชันธ์แรกจัดเป็นรูป และชันธ์ที่เหลือทั้ง ๔ จัดเป็นนาม หนึ่งในวงจรมุขปฏิจักษ์มูบปาหนี่ได้อธิบายต่อไปว่า “เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี”^{๕๔} แสดงว่า นามและรูปจะเกิดขึ้นควบคู่กันเสมอ เช่น เมื่อตาเห็นรูป จักขุวิญญาณจะก่อตัวขึ้นตามมาทันที นามและรูปนี้จะเกาะเกี่ยวกันอย่างแยกไม่ออก ทั้งสองสิ่ง คือจิตและกายที่ประกอบกันขึ้นเป็นชีวิตมนุษย์ เป็นเอกภาพที่ไม่สามารถแยกขาดจากกัน เป็นปัจจัยพึ่งพิงอาศัยซึ่งกันและกันตลอดเวลา ภาพของมนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาจึงไม่ใช่เป็นเพียงภาพของเครื่องจักรกลแบบเดส์คาร์ทส์ ที่ประกอบเพียงร่างกาย อันปราศจากชีวิต และจิตวิญญาณ แต่เป็นชีวิตที่ประกอบด้วกายและจิตควบคู่สัมพันธ์กัน

ชันธ์ห้า หรือชีวิตมนุษย์ จะดำเนินไปตามกฎแห่งการอิงอาศัยกันของหลักการปฏิจักษ์มูบปาหนี่ เป็นกระแสที่ไหลต่อเนื่องจากปัจจัยหนึ่งไปสู่อีกปัจจัยหนึ่ง เกิดดับต่อกันไปเป็นสายธาร จึงไม่มีสิ่งใดดำรงอยู่ได้อย่างอิสระด้วยตนเอง ทุกสรรพสิ่งจึงปราศจากตัวตนคงที่ ตามกฎแห่งไตรลักษณ์ ดังที่ได้มีการบันทึกไว้ในอนัตตลักขณสูตร^{๕๕} ว่าชันธ์ห้า เป็นสิ่งที่มีความแปรเปลี่ยนตลอดเวลา ไม่มีความแน่นอนคงทน จึงปราศจากตัวตนใดๆ พระพรหมคุณาภรณ์ได้อธิบายไว้ว่า ทั้งปฏิจักษ์มูบปาหนี่และไตรลักษณ์มุ่งแสดงถึงหลักการอิงอาศัยของสรรพสิ่ง แต่อธิบายในสองลักษณะที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ไตรลักษณ์อธิบายถึงลักษณะของความเชื่อมโยง ในขณะที่ปฏิจักษ์มูบปาหนี่อธิบายถึงอาการแห่งความเชื่อมโยง ด้วยหลักการนี้ทำให้เข้าใจถึงพุทธกระบวนทัศน์อย่างชัดเจนว่าเป็นกระบวนทัศน์แบบองค์รวม ที่อยู่ในลักษณะของระบบความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งที่อิงอาศัยกัน สืบเนื่องต่อกันไปเป็นสายธาร ไม่มีสิ่งใดๆดำรงอยู่ได้ตนเอง เป็นเอกเทศ เพราะทุกสรรพสิ่งปราศจากตัวตนที่แน่นอนนิรันดร์ ภาพของจักรวาลในพระพุทธศาสนาจึงเป็นภาพที่เคลื่อนไหวอย่างสม่ำเสมอ トラบเท่าที่มีการรวมตัวกันของปัจจัยต่างๆ ปรากฏการณ์จะเกิดเมื่อมีสาเหตุให้เกิด และจะดับเมื่อมีสาเหตุให้ดับ จึงไม่ใช่ภาพจักรวาลแบบกลไกตายตัว ที่ไม่มีการแปรเปลี่ยนของนิวตัน เดวิด คาปูปาฮานา (David Kalupahana) ได้แสดงถึงความแตกต่างระหว่างกระบวนทัศน์ทั้งสองไว้เป็นอย่างดีว่า การอธิบายมนุษย์ด้วยการเกิดดับภายใต้กฎปฏิจักษ์มูบปาหนี่เท่ากับเป็นการกำจัด “ผีในเครื่องจักร” โดยมีได้ละทิ้งส่วนใดส่วนหนึ่งของเครื่องจักร กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ คำอธิบายดังกล่าวทำให้เราเห็นว่าไม่มีสิ่งที่เรียกได้ว่าเป็นตัวตนที่เที่ยงแท้แน่นอน^{๕๖}

ดังที่กล่าวไว้ข้างต้นว่า มโนทัศน์ปฏิจักษ์มูบปาหนี่คือกรอบอธิบายทุกปรากฏการณ์ในโลก ในอัครคณฺญ-

^{๕๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๐/๓๒๕

^{๕๓} ที.ปา (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๒๙๙-๓๐๐.

^{๕๔} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๗/๑๓๖.

^{๕๕} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๙/๙๔-๙๖.

^{๕๖} เนื่องน้อย บุญเนตร, “จริยศาสตร์สภาวะแวดล้อมในพุทธศาสนา : สำนักทางศาสนาที่ยังโยงสรรพสิ่งทั่วสากล”, *พุทธศาสนศึกษา*, กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, มกราคม – เมษายน ๒๕๓๗, หน้า ๑๗.

สูตรที่ว่าด้วยต้นกำเนิดของจักรวาลและมนุษย์ พระพุทธองค์ทรงพรรณนาให้เห็นถึงกระแสแห่งการสืบต่อจนเป็นวิวัฒนาการของโลกและมนุษย์ในปัจจุบันได้ว่า เมื่อแรกเริ่ม อาภัสสรพรหมจุติลงมาเกิดในโลกระยะแรกเริ่มที่ยังเป็นพื้นน้ำ สัตว์โลกยังมีสภาพร่างกายเป็นทิพย์ มีฤทธิ์ทางใจ มีปิตีเป็นอาหาร มีรัศมีกาย สถิตอยู่ในอากาศ เช่นเดียวกับสมัยที่อยู่ในชั้นอาภัสสรพรหม ครั้นเมื่อจวนดินปรากฏลอยอยู่บนน้ำ เหล่าสัตว์เริ่มบริโภควนดิน ทำให้รัศมีจากกายหายไป ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และดวงดาวจึงได้อุบัติขึ้นพร้อมๆกับการปรากฏขึ้นของกลางวัน และกลางคืน นำไปสู่การอุบัติขึ้นของวัน เดือน ปี และฤดู จนกลายเป็นโลกที่มีชีวิต พระสูตรนี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การอิงอาศัยตามหลักการปฏิบัติจนสมบูรณ์ได้เกิดขึ้นแต่เพียงในแนวตั้งอย่างที่มีการอธิบายในแผนภูมิปฏิบัติจนสมบูรณ์ทั่วไป แต่มีลักษณะในแนวราบด้วยเช่นกัน กล่าวคือ การบริโภควนดินของเหล่าสัตว์เพียงปัจจัยเดียว ได้นำไปสู่การอุบัติขึ้นของมนุษย์ในร่างกายที่หยาบขึ้น จัดเป็นการอิงอาศัยแบบแนวตั้ง แต่ในขณะเดียวกัน พระอาทิตย์ พระจันทร์ และดวงดาวได้ปรากฏขึ้น ซึ่งนำไปสู่การเกิดขึ้นของวัน เดือน ปี และฤดูกาล จัดเป็นการอิงอาศัยแบบแนวราบ สรุปได้ว่า การเกิดขึ้นของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ กลางวัน กลางคืน วัน เดือน ปี และฤดูกาลต่างๆ ตลอดจนการบังเกิดขึ้นของร่างกายมนุษย์ ล้วนสัมพันธ์กับการบริโภควนดินของเหล่าสัตว์ เปรียบเสมือนการโยงใยเป็นเครือข่ายอย่างเป็นเอกภาพ ท่านพุทธทาสได้พรรณนาภาพรวมของโลกตามหลักการอิงอาศัยของปัจจุสมุปบาทว่า เป็นภาพแบบสหกรณ์ หรือภาพของทุกสรรพสิ่งสนับสนุนความมีอยู่ของกันและกัน ดังที่ได้อธิบายไว้ว่า

ดูเถะ จักรวาล (Cosmos) ทั้งหมด มันอยู่กันอย่าง “สหกรณ์” ระหว่างดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว ดวงอะไรต่างๆ จักรวาลทั้งหมด มันอยู่อย่างสหกรณ์ มันเนื่องกันและกัน สัมพันธ์กันและกัน มันจึงอยู่ได้ คือในโลกๆเดียวกัน มันมีการอยู่แบบสหกรณ์ มนุษย์กับสัตว์เดรัจฉาน กับต้นไม้ กับแผ่นดิน มันอยู่กันอย่างประสานงานกันแบบสหกรณ์ มือ ตีน แขนขา มันทำงานแบบสหกรณ์ ชีวิตจึงรอดได้^{๕๗}

พระพุทธองค์ยังทรงบรรยายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ทำให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของระบบนิเวศไว้อย่างแจ่มชัดในอุปนิสสูตรว่า “เมื่อฝนเม็ดใหญ่ตกบนยอดภูเขา น้ำนั้นไหลไปตามที่ลุ่ม ทำให้ชอกเขา ลำธาร และห้วยเต็มเปี่ยม ชอกเขา ลำธาร และห้วยทั้งหลายเต็มเปี่ยมแล้ว ทำนองน้ำให้เต็ม หนองน้ำเต็มเปี่ยมแล้ว ทำบึงให้เต็ม บึงเต็มแล้ว ทำแม่น้ำน้อยให้เต็ม แม่น้ำน้อยเต็มแล้ว ทำแม่น้ำใหญ่ให้เต็ม แม่น้ำใหญ่เต็มแล้ว ก็ทำมหาสมุทรให้เต็ม”^{๕๘} ธรรมชาติในทัศนะของพระพุทธศาสนาจึงเป็นระบบชีวิตที่เกี่ยวข้องและสอดคล้องกันอย่างเป็นเอกภาพ เมื่อส่วนหนึ่งส่วนใดของระบบได้รับสิ่งกระทบทั้งทางดี หรือทางเสีย ก็ส่งผลไปยังส่วนอื่นๆ ทั้งหมด เป็นสายธารสืบต่อกันไป

หลักการแห่งความเชื่อมโยงของสรรพสิ่ง ยังสามารถสังเกตเห็นได้ในปรากฏการณ์ทางการเมือง สังคม และเศรษฐกิจ ในอัครคัมภีร์ได้มีการบันทึกไว้ว่า การปกครองของชุมชนมนุษย์เกิดขึ้นเมื่อมนุษย์เกิดความโลภไม่แบ่งปันข้าวสาลีต่อกันอย่างที่ได้เคยยึดถือปฏิบัติ แต่กลับถือเอาส่วนของผู้อื่นมาบริโภค ทำให้เกิดการทำร้ายกัน จึงได้แต่งตั้งผู้ปกครอง ที่เรียกว่า มหาสมมตราช ให้เป็นผู้ปกครองชุมชนขึ้น โดยประชาชนยินดีแบ่งปันผลประโยชน์แก่ผู้ปกครองนั้น

ในจกกวตติสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงให้เห็นว่า การปกครองที่ปราศจากการอุบายธรรมเป็นสาเหตุ

^{๕๗} พุทธทาสภิกขุ, พุทธศาสนิกกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๓, หน้า ๓๕.

^{๕๘} ส. นิ. (ไทย) ๑๖/๒๓/๔๓.

ของปัญหาทางเศรษฐกิจ ซึ่งจะนำไปสู่ปัญหาทางสังคมในที่สุด โดยได้ตรัสไว้ว่า “เมื่อพระมหากษัตริย์ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็แพร่หลาย เมื่อความขัดสนแพร่หลาย อหิณนาทานก็แพร่หลาย เมื่ออหิณนาทานแพร่หลาย ศัตรูก็แพร่หลาย เมื่อศัตรูปะหฤหาย ปาณาติบาตก็แพร่หลาย เมื่อปาณาติบาตแพร่หลาย มุสาวาทก็แพร่หลาย”^{๕๙} พระพุทธองค์ทรงแสดงให้เห็นถึงเครือข่ายของความสัมพันธ์แบบสหกรณ์อีกครั้ง การทำลายล้างระหว่างผู้คนในสังคมมีความสัมพันธ์กับความขัดสน และมีความเกี่ยวเนื่องโดยตรงกับการปกครองที่ปราศจากธรรม ปัจจัยเหล่านี้ไม่ได้แยกขาดจากกัน แต่เชื่อมโยงและสัมพันธ์กันอย่างเป็นเอกภาพ คือมีลักษณะเป็นองค์รวมนั่นเอง

กฎแห่งความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยต่างๆ ในปรากฏการณ์หลากหลายมิติที่ได้แสดงไว้ในรูปแบบเครือข่ายที่โยงใยแบบองค์รวมข้างต้นนั้น แสดงให้เห็นว่า มนุษย์ จักรวาล ธรรมชาติ และ สังคม ล้วนเชื่อมโยงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน คือเป็นเอกภาพที่ไม่สามารถแยกขาดจากกันได้อย่างเป็นอิสระ เจกเช่น กระบวนทัศน์ของนิวตัน การแทรกแซง หรือการก่อความเสียหายแก่สิ่งหนึ่งจะส่งผลกระทบเป็นลูกโซ่ต่อสิ่งอื่นๆทันที

ทฤษฎีฟิสิกส์แนวใหม่ที่เรียกว่า ทฤษฎีควอนตัมฟิสิกส์ได้พิสูจน์ให้เห็นถึงความจริงของกฎแห่งความสัมพันธ์นี้ ภายใต้อะตอมฟิสิกส์ อะตอมไม่ใช่อนุภาคที่แข็งแกร่ง เล็กที่สุด และทำลายไม่ได้อีกต่อไป ภายในอะตอมคือพื้นที่ว่างเปล่าอันกว้างขวางอันประกอบด้วยอิเล็กตรอน โปรตรอน และนิวตรอน โดยอนุภาคเล็กๆเหล่านี้ไม่ได้้อยู่อย่างอิสระ เป็นเอกเทศ ตามหลักการอะตอมของนิวตัน แต่มีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันอย่างเป็นเอกภาพ นีลส์ บอร์ห์ กล่าวว่า “อนุภาคของวัตถุที่เป็นเอกเทศนั้นไม่มี คุณสมบัติของมันสามารถให้คำจำกัดความ และสังเกตได้ก็โดยพิจารณาจากความสัมพันธ์ของมันที่เกี่ยวข้องกับระบบอื่นๆเท่านั้น”^{๖๐} อนุภาคที่เล็กกว่าอะตอมไม่ใช่หน่วยย่อยที่ตายตัว แต่เป็นความสัมพันธ์อันสลับซับซ้อน ที่โยงใยหน่วยย่อยต่างๆเข้ากับส่วนอื่นๆทั้งหมด ไฮน์สไตน์ได้แสดงให้เห็นว่าเอกภาพทั้งหมดเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน ทำให้ไม่สามารถแยกโลกออกเป็นหน่วยเล็กๆให้เป็นอิสระจากกัน เมื่อพิจารณาลึกลงไปในสิ่งใดๆ ธรรมชาติเปิดเผยออกมาว่าไม่มีหน่วยย่อยพื้นฐานที่เป็นเอกเทศ แต่เป็นเครือข่ายสนับสนุนกัน ไฮเซนเบิร์กกล่าวว่า “โลกปรากฏต่อเราในรูปของเส้นใยอันสลับซับซ้อนของเหตุการณ์ ซึ่งรวมเอาความสัมพันธ์ที่แตกต่างกันเข้าไว้ มีลักษณะทั้งสลับไปมา ซ้อนเหลื่อมกัน หรือเชื่อมต่อกัน ความสัมพันธ์เหล่านี้เป็นตัวกำหนดลักษณะโครงสร้างของทั้งหมด”^{๖๑} ควอนตัมฟิสิกส์ยังแสดงให้เห็นต่อว่า คุณสมบัติของอนุภาคเล็กๆในอะตอมอยู่ในสภาพที่เปลี่ยนแปลง ไม่หยุดนิ่ง เคลื่อนไหวและทำปฏิกิริยาต่อกัน ตามลักษณะของโมเลกุล อะตอม และนิวเคลียส แสดงว่า ไม่มีโครงสร้างตายตัวในธรรมชาติ แต่เป็นโครงสร้างที่เกิดจากการแปรเปลี่ยนสู่ความสมดุลของความสัมพันธ์ที่อิงอาศัยกันของอนุภาคต่างๆ ภาพจักรวาลในควอนตัมฟิสิกส์จึงพิสูจน์ถึงความเป็นจริงของกฎปฏิจลสมุปบาทที่ว่า ทุกสรรพสิ่งแปรเปลี่ยนตามเหตุปัจจัย ต่างเชื่อมโยงอิงอาศัยกันเป็นเครือข่าย เป็นระบบขององค์รวมที่ผลลัพธ์มีมากกว่าผลรวมของหน่วยย่อยทั้งหมด และไม่มี

^{๕๙} ที.ป. (ไทย) ๑๑/๙๖/๗๑.

^{๖๐} พริตจีฟ คอปป์, *จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ ๑*, แปลโดย พระประชา ปสนนธมโม และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๓, หน้า ๙๑.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๒.

หน่วยย่อยใดๆที่มีตัวตนคงที่ เป็นเอกเทศ ดังที่คาปฐาได้สรุปปฏิสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่างๆของทั้งหมด ที่เป็นพื้นฐานยิ่งกว่าส่วนย่อยๆในตัวเองไว้อย่างลุ่มลึกกว่า “มีการเคลื่อนไหว แต่ไม่มีวัตถุที่เคลื่อนไหว มีการกระทำ แต่ไม่มีผู้กระทำ ไม่มีผู้ร้ายรำ มีแต่เพียงการร้ายรำ”^{๖๒}

ระบบชีวิตต่างๆในชีววิทยาก็ล้วนแสดงให้เห็นถึงการอิงอาศัยของสรรพสิ่ง ไม่มีสิ่งมีชีวิตใดในธรรมชาติสามารถอยู่รอดได้อย่างเป็นเอกเทศ โดยปราศจากการพึ่งพิงจากสิ่งอื่น ชีวิตมนุษย์ที่ร่างกายอันประกอบด้วยธาตุตามธรรมชาติ คือดิน น้ำ ลม และ ไฟ มีความเชื่อมโยงและอิงอาศัยกับระบบธรรมชาติอย่างเป็นเอกภาพ เริ่มต้นจากการหายใจเอาออกซิเจนที่ระบบนิเวศได้สร้างขึ้นเข้าสู่ร่างกาย และปล่อยคาร์บอนไดออกไซด์ออกมาให้พืชพันธุ์ใช้ในการสังเคราะห์แสง การบริโภคอาหารจากพืช และสัตว์ เพื่อการดำรงชีวิต และการขับของเสียที่บริโภคกลับคืนเป็นอาหารแก่พืชและสัตว์อีกครั้ง แลกเปลี่ยนหมุนเวียนสลับกันไป ครั้นเมื่อความเป็นชีวิตได้สิ้นสุดลง ธาตุต่างๆที่ประกอบเป็นร่างกายมนุษย์จะเน่าเปื่อย สลายเป็นธาตุคืนสู่วงจรธรรมชาติ กลายเป็นส่วนหนึ่งของสรรพชีวิตที่ใช้ธาตุที่เหลือเหล่านั้นยังเลี้ยงชีวิต เช่น ไล่เตียน งู หนอน หรือแมลงต่างๆ ไโลเคนเป็นอีกหนึ่งตัวอย่างอมตะที่แสดงให้เห็นถึงการพึ่งพิงอาศัยซึ่งกันและกันในธรรมชาติ ไโลเคนเป็นส่วนผสมของสองสิ่งมีชีวิต คือรากกับตะไคร่หรือสาหร่าย โดยรากจะห่อหุ้มตะไคร่ คอยดูดซับความชื้นและแร่ธาตุ ส่วนเส้นใยของร่ายทำหน้าที่ในการยึดเกาะกับพื้นผิวต่างๆ ทำให้พบเห็นไโลเคนได้แพร่หลาย ส่วนตะไคร่จะทำหน้าที่ผลิตอาหารโดยการสังเคราะห์แสงสำหรับการอยู่ร่วมกัน เส้นใยของราที่มีความพุ่มมากกว่าใบไม้ จึงดูดรับก๊าซในอากาศและดูดซับน้ำฝนได้ดี สุขภาพของไโลเคนจึงเป็นสัญญาณเตือนภัยแก่นมนุษย์เกี่ยวกับระดับมลภาวะในอากาศด้วย^{๖๓} การพึ่งพิงอาศัยของสรรพชีวิตต่างๆยังสามารถพบเห็นได้อีกมากมายในธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นวงจรของพันธุ์ไม้ เช่น กรณีของกระเช้าสีดา กล้วยไม้ เฟิร์น ที่มักเกาะอยู่ตามคาคบไม้ เพื่ออาศัยเปลือกไม้ใหญ่รับแสงอาทิตย์ และบริเวณที่พืชพันธุ์เหล่านี้อาศัยอยู่มักเป็นแหล่งสะสมอาหารที่ไหลชะล้างมาจากเรือนยอดของต้นไม้ โดยไม่ได้แย่งอาหารจากไม้ใหญ่เลย หรือในวงจรของสัตว์ในกรณีของปลาริมอรา หรือที่รู้จักว่าเหาฉลาม โดยเหาฉลามตัดแปลงครีบหลังเป็นปุ่มดูดเกาะติดอยู่กับผิวหนังปลาริมอรา และอาศัยกินอาหารที่เหลือจากผู้พึ่งพิง พร้อมทั้งเคลื่อนไหวด้วยการเกาะติดกับปลาริมอราโดยไม่ต้องออกแรงใดๆ

หลักแห่งความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งตามหลักการปัจจุสมุปบาท จึงสามารถพบเห็นได้ทั่วไปในธรรมชาติทั้งในสิ่งมีชีวิต และไม่มีชีวิต กฎธรรมชาตินี้จึงเป็นภาวะที่ทรงตัวอยู่โดยธรรมดา เป็นธรรมฐิติ คือภาวะที่ตั้งอยู่ หรือยืนตัวเป็นหลักแน่นอนอยู่โดยธรรมดา^{๖๔} ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในปัจจุสูตรว่า “ธาตุ (ธรรม) อันนั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้ ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุ (ธรรม) นั้น ครั้นรู้ บรรลุแล้ว จึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย”^{๖๕} ในทัศนะของพระพุทธศาสนา กลุ่มเหตุปัจจัยที่รวมตัวกันเป็นกฎธรรมชาติใน

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘.

^{๖๓} อนุชาติ พวงลำถี, “ระบบนิเวศ : สรรพชีวิตสัมพันธ์” ใน *ธรรมชาติของสรรพสิ่ง*, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, ๒๕๔๗, หน้า ๒๑๖.

^{๖๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุตต์ ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, นครปฐม : วัดญาณเวศกวัน, ๒๕๔๕, หน้า ๖๗.

^{๖๕} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐/๓๔.

รูปแบบต่างๆ และก่อให้เกิดปรากฏการณ์ต่างๆ คัมภีร์อรรถกถา^{๖๖}ได้จำแนกเป็น ๕ กลุ่มใหญ่ คือ

๑. อุตุนิยาม คือกฎธรรมชาติทางกายภาพของโลกที่เกี่ยวกับอุณหภูมิจัดโดยเฉพาะเรื่องลม ไฟ อากาศ และฤดูกาล อันเป็นสิ่งแวดล้อมในโลกที่ไม่มีชีวิต

๒. พืชนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ เป็นระบบทางกายภาพที่มีชีวิต

๓. กรรมนิยาม คือ กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์

๔. ธรรมนิยาม คือ กฎธรรมชาติแห่งความสัมพันธ์ และความอิงอาศัยกันของสรรพสิ่ง

๕. จิตตนิยาม คือ กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับกระบวนการทำงานทางจิต

นอกจากนั้น ภาพรวมของระบบใหญ่ในพุทธกระบวนทัศน์จะแตกต่างจากคุณสมบัติของแต่ละหน่วยย่อย เพราะได้มีคุณสมบัติใหม่บังเกิดขึ้นมาจากการรวมตัวกันของสรรพสิ่ง เช่น ชีวิตมนุษย์ได้บังเกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของชั้นห้า ในคุณสมบัติของแต่ละชั้นนั้นไม่มีชีวิตมนุษย์ รูปเป็นเพียงร่างกาย เวทนาเป็นเพียงความรู้สึก สัญญาเป็นเพียงความจำ สังขารเป็นเพียงความคิด และวิญญาณเป็นเพียงความหมายรู้ แต่เมื่อหน่วยย่อยต่างๆ เหล่านี้มารวมกัน สิ่งมีชีวิตที่เรียกว่า มนุษย์ได้อุบัติขึ้นมา ปรากฏการณ์การเกิดขึ้นของน้ำก็อยู่ในลักษณะเดียวกัน น้ำเกิดจากการรวมตัวกันของสองไฮโดรเจนและหนึ่งออกซิเจน ที่เขียนเป็นสมการทางเคมีว่า H_2O ในแต่ละหน่วยย่อย คือ ไฮโดรเจนและออกซิเจน ไม่มีคุณสมบัติของน้ำปรากฏอยู่ แต่ครั้นเมื่อรวมกันตามสมการเคมี ความเป็นน้ำ อันเป็นคุณสมบัติใหม่ของภาพรวมทั้งหมด ได้อุบัติขึ้น วิทยาศาสตร์แนวใหม่ได้อธิบายปรากฏการณ์การอุบัติขึ้นของคุณสมบัติใหม่ของระบบแบบองค์รวมนี้ด้วย ทฤษฎีซับซ้อน อันเป็นหลักการที่ไม่สามารถศึกษาทำความเข้าใจได้จากการแจกแจงเป็นชิ้นส่วนย่อยๆ โดยทั่วไป ระบบซับซ้อนมักมีลักษณะดังต่อไปนี้^{๖๗}

๑. ระบบมีส่วนประกอบจำนวนมาก โดยส่วนประกอบเหล่านี้อาจมีความแตกต่างกัน

๒. ส่วนประกอบแต่ละส่วนมีปฏิสัมพันธ์กันแบบไม่เป็นเชิงเส้น โดยเฉพาะการป้อนกลับ (Feedback)

๓. ผลของปฏิสัมพันธ์ทำให้เกิด “การผุดบังเกิด” ของแบบแผน หรือความสามารถต่างๆ ซึ่งทำให้ระบบรวมแตกต่างจากผลรวมของส่วนประกอบย่อยทั้งหมด และการผุดบังเกิดขึ้นนี้มักกลับมามีผลกระทบกับส่วนประกอบย่อยนั้นอีก

๔. ระบบมักมีโครงสร้างต่อเนื่องเป็นระดับชั้น

การบินของฝูงนก เป็นตัวอย่างทางธรรมชาติที่ทำให้เข้าใจถึงระบบซับซ้อนได้อย่างชัดเจน กล่าวคือ การบินของฝูงนกอย่างเป็นระเบียบแบบแผนไม่จำเป็นต้องมีผู้สั่งการจากนกตัวใดตัวหนึ่ง รูปแบบของฝูงบังเกิดขึ้นเองจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างนกแต่ละตัว เมื่อเจอลสิ่งกีดขวาง นกบางตัวจะบินแยกออกเป็นกลุ่มเล็ก แต่จะกลับมารวมเป็นฝูงกันอีก หรือเมื่อเจอพายุ นกบางตัวอาจแตกฝูง แต่ในที่สุดจะบินกลับมารวมกับฝูงเดิม ปรากฏการณ์แบบนี้ไม่สามารถทำความเข้าใจจากการศึกษาจากนกแต่ละตัว หรือกระบวนทัศน์แบบแยกส่วนของนิวตันได้ เป็นปรากฏการณ์ตามธรรมชาติในลักษณะแบบองค์รวม ซึ่งผลรวมของทั้งระบบจะแตกต่างจากผลรวมของส่วนย่อย

^{๖๖} ที.ม.อ. (แปล) เล่ม ๒ ภาค ๑ หน้า ๑๐๐-๑๐๑.

^{๖๗} สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์, “ความซับซ้อน” ใน *ธรรมชาติของสรรพสิ่ง*, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, ๒๕๔๗, หน้า ๑๒๒.

เมื่อวิทยาศาสตร์พัฒนาและก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น พิสิกส์และชีววิทยาแนวใหม่ยิ่งพิสูจน์ให้เห็นว่ากฎธรรมชาติทางกายภาพของสิ่งมีชีวิต และสิ่งไม่มีชีวิต ที่พระพุทธรศาสนาเรียกว่าพินนิยามและอตุณินยามนั้น เป็นกฎธรรมชาติสากลที่ถูกต้องตามความเป็นจริง คือเป็นธรรมนินยาม ภาพจักรวาลคือภาพแห่งการเปลี่ยนแปลงไม่รู้จบที่มีชีวิต เป็นความเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องเป็นสายธาร ตามเหตุและผลของความสัมพันธ์ในสรรพสิ่ง จึงไม่มีสิ่งใดมีตัวตนเป็นอิสระคงที่แน่นอน แต่เป็นเอกภาพแห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ที่โยงใยสัมพันธ์กันอย่างกลมกลืน ภาพแห่งระบบของคร้วมนี้ยังได้ก่อให้เกิดความงาม อันเป็นคุณสมบัติพิเศษเฉพาะที่ได้บังเกิดขึ้นจากการรวมกันของหน่วยย่อยพื้นฐานต่างๆ อันเป็นความงามที่ไม่สามารถสัมผัส หรือมองเห็นได้จากกระบวนทัศน์แบบแยกส่วน

๓. พุทธกระบวนทัศน์ต่อการทำงาน

ความหมายและลักษณะของสัมมาอาชีวะ

ในการทำควมเข้าใจพุทธกระบวนทัศน์ต่อการทำงานอย่างถูกต้อง จำเป็นต้องเข้าใจถึงความหมาย และลักษณะของสัมมาอาชีวะที่ได้มีการบันทึกไว้ในพระไตรปิฎกให้ถี่เลี้ยก่อน ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรได้อธิบายความหมายของสัมมาอาชีวะว่า “การเว้นมิจฉาชีพ ประกอบสัมมาอาชีวะ”^{๖๘} พระอภิธรรมให้คำจำกัดความของสัมมาอาชีวะไว้ว่า “ความงต ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุเว้น การไม่ทำ การไม่ประกอบ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งมิจฉาชีพ การเลี้ยงชีพชอบ”^{๖๙} อภิธัมมัตถกวิภาวินีฎีกาได้อธิบายเพิ่มเติมว่า “เป็นเครื่องดำรงชีพโดยชอบแห่งสัตว์ทั้งหลาย ได้แก่เจตนาเครื่องงดเว้นจากมิจฉาชีพฯ ก็สัมมาอาชีวะนั้นมี ๗ อย่าง ด้วยอำนาจงดเว้นจากกายทุจริตวจีทุจริตซึ่งมีอาชีวะเป็นเหตุ หรือมีมากอย่างด้วยอำนาจงดเว้นจากมิจฉาชีพ”^{๗๐} มหาจิตตาริสกสูตรอธิบายความหมายของมิจฉาชีวะว่า “คือ การพูดหลอกลวง การเลี้ยบเคี้ยง การหว่านล้อม การพูดและเลี้ยม การใช้ลาภต่อลาภ นี่เป็นมิจฉาอาชีวะ”^{๗๑} อรรถกถาได้ขยายความหมายของมิจฉาอาชีวะว่า “กายทุจริตและวจีทุจริต ที่เป็นไปเพื่อต้องการของเคี้ยว ของกิน”^{๗๒} กายทุจริตหมายถึง^{๗๓}ปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์) อทินนาทาน (การลักขโมย) และกาเมสุมิจฉาจาร (การประพฤติดิณในกาม) วจีทุจริตหมายถึง^{๗๔}มุสาวาท (การพูดเท็จ) ปิสุณาวาจา (การพูดส่อเลี้ยด) ฌรสุวาจา (พูดหยาบคาย) และสัมผัปปลาปะ (พูดเพ้อเจ้อ)

ในมหาจิตตาริสกสูตรได้จัดแบ่งสัมมาอาชีวะออกเป็นสองระดับ ดังมีใจความว่า
เรากล่าวสัมมาอาชีวะว่ามี ๒ ได้แก่

^{๖๘} วิ.ม.หา. (ไทย) ๔/๑๓/๒๑.

^{๖๙} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๓๐๑/๙๔.

^{๗๐} พระสุมังคลเถระ, “อภิธัมมัตถกวิภาวินีฎีกา”, ใน อภิธัมมัตถกสังคหาลีและอภิธัมมัตถกวิภาวินีฎีกา, แปลและเรียบเรียงโดย คณะกรรมการแผนกตำรามหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, (ฉบับแปลเป็นไทย), พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๙๔.

^{๗๑} ม.ญ. (ไทย) ๑๔/๑๔๐/๑๗๙.

^{๗๒} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๓๖๒.

^{๗๓} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๙๕/๒๕๕.

^{๗๔} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๙๕/๒๕๕-๒๕๖.

๑. สัมมาอาชีวะที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ

๒. สัมมาอาชีวะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค

สัมมาอาชีวะที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมละมิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ นี่เป็นสัมมาอาชีวะที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ (สิ่งที่ยังระคนด้วยกิเลส^{๗๕})

สัมมาอาชีวะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค คือ การงด การเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากมิจฉาอาชีวะของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ นี่เป็นสัมมาอาชีวะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มี อาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค^{๗๖}

ปรมัตถ์ที่ปนี้ได้จำแนกสัมมาอาชีวะเป็น ๒ อย่าง คือวิริยสัมมาอาชีวะ และวิริตีสัมมาอาชีวะ

วิริยสัมมาอาชีวะ คือ ความเพียรที่เรียกว่ากำลังบากบั่นของบุคคลผู้เลี้ยงชีพกระทำกสิกรรมเป็นต้น หรือเที่ยวบิณฑบาตเป็นต้น อันไม่มีโทษเสมอ

วิริตีสัมมาอาชีวะ คือ ความเป็นไปแห่งจิตด้วยอาการงดเว้นจากบาปของบุคคลผู้เพ่งความบริสุทธิ์แห่งการเลี้ยงชีพแล้ว กำจัดกายทุจริตและวจีทุจริตซึ่งทำให้อาชีวะคือวิบัติไป

ในบรรดาวิริตีสี่เหล่านี้ แม้วิริตีสี่อย่าง ก็มี ๓ อย่าง โดยจำแนกตามสัมปัตตวิริตี (งดเว้นอารมณ์ที่มาถึง) สมาทานวิริตี (งดเว้นด้วยการสมาทาน) และสมุจเฉตวิริตี (งดเว้นโดยเด็ดขาด)^{๗๗}

จากนิยามทั้งหลายเบื้องต้นสามารถสรุปได้ว่า สัมมาอาชีวะ หรือ การเลี้ยงชีพที่ถูกต้องนั้น คือการทำงานที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่น และในขณะเดียวกัน เป็นการฝึกหัดขัดเกลาคความประพฤติของผู้ทำงานให้ยึดถือความดีงามเป็นหลัก เพื่อเป็นพื้นฐานในการพัฒนาตนต่อไป การที่พระพุทธองค์ทรงกล่าวว่สัมมาอาชีวะ “ย่อมบริบูรณ์แก่บุคคลผู้ละวจีทุจริต ๔ อย่าง และกายทุจริต ๓ อย่าง”^{๗๘} คือการแปลงกุศลกรรมบถ ๑๐ อันหมายถึงหลักความดี ๑๐ อย่างออกมาสู่ภาคปฏิบัติในทุกกิจกรรมของการดำเนินชีวิตประจำวันของมนุษย์ รวมถึงการทำงาน ซึ่งเป็นกิจกรรมหลักของชีวิต กุศลกรรมบถหรือทางแห่งความดีนั้น ได้มีการอธิบายอย่างละเอียดในจุนทสูตร^{๗๙} อันมีใจความโดยย่อว่า ประกอบด้วย

ก) ความสะอาดทางกาย ๓ อย่าง คือ ๑. ละเว้นจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑฆาต มีความสะอาด มีความเอ็นดู มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์ ๒. ละเว้นจากการลักทรัพย์ ๓. ละเว้นจากการประพฤติผิดในกาม

ข) ความสะอาดทางวาจา ๔ อย่าง คือ ๑. ละเว้นจากการพูดเท็จ ๒. ละเว้นจากการพูดส่อเสียด ๓. ละเว้นจากการพูดคำหยาบ ๔. ละเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

ค) ความสะอาดทางใจ ๓ อย่าง คือ ๑. ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา ๒. ไม่มีจิตพยาบาท ๓. มี

^{๗๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๖๕.

^{๗๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๐/๑๗๙-๑๘๐.

^{๗๗} พระญาณธะ (แฉศยาตอ), “ปรมัตถ์ที่ปนี้”, ใน อภิธัมมสังคหะและปรมัตถ์ที่ปนี้, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธ-สาราภิวงศ์, (กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวัน กราฟฟิค เพลท, ๒๕๔๖), หน้า ๒๙๖.

^{๗๘} ที.ส.อ. (ไทย) ๑/๒/๑๑๑.

^{๗๙} อ.ทศก. ๒๔/๑๗๖/๓๑๙-๓๒๔.

สัมมาทิฐิ

แต่การที่สัมมาอาชีวะไม่รวมความบริสุทธิ์ทางใจ ๓ ประการไว้ด้วยนั้น คัมภีร์อรรถกถาได้อธิบายไว้ว่า “อาชีวะ แม้เมื่อแตกก็ย่อมแตกในกายทวารและวจีทวารนั้นแหละ ชื่อว่าการแตกแห่งอาชีวะในมโนทวารหาไม่มี แม้เมื่อบริบูรณ์ก็ย่อมบริบูรณ์ในสองทวารนั้นนั่นเอง ชื่อว่าความบริบูรณ์แห่งอาชีวะมิได้มีทางมโนทวาร”^{๙๐} หมายความว่า ความบริสุทธิ์ในการงานวินิจฉัยจากความสำเร็จลุล่วงของการกระทำเท่านั้น เพราะการงานจะเกิดขึ้นเมื่อมีการลงมือปฏิบัติเท่านั้นไม่ว่าในรูปแบบของการกระทำหรือวาจา ถ้าเป็นเพียงความคิดในมโนทวารโดยยังไม่ได้มีการแปลงความคิดเป็นการปฏิบัติ การงานจึงยังไม่ได้เกิดขึ้น เปรียบเสมือนเกณฑ์วินิจฉัยการคิดผิด ความผิดไม่ได้วัดจากเจตนาเท่านั้น แต่ต้องมีการลงมือกระทำ และการกระทำได้ส่งผลตามมา หากมีเพียงเจตนาแต่ยังมิได้มีการกระทำ การฝ่าฝืนศีลใดๆก็ยังไม่เกิดขึ้น

จะเห็นว่า สัมมาอาชีวะมีรากฐานจากความบริสุทธิ์ หรือความสะอาดทางการกระทำ พระพุทธโฆษาจารย์จึงได้อธิบายในวิสุทธิมรรคว่า “สัมมาอาชีวะนั้นมีความสะอาด (แห่งอาชีวะ) เป็นลักษณะ มีอันยังอาชีวะที่ชอบธรรมให้เป็นไปเป็นกิจ มีการละมิจฉาอาชีวะเสียได้เป็นผล”^{๙๑} หลักการแห่งความบริสุทธิ์ทั้งทางกายและทางวาจานี้ จึงเป็นรากฐานของการงานที่ไม่พึงปรารถนาในพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่า มิจฉาวณิชา ในวณิชาสูตร^{๙๒} ได้กล่าวถึงการห้ามการค้าขาย ๕ ประเภท อันเป็นจริยธรรมในการลงทุนที่ขัดเจนของพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย

- ๑) การค้าขายสัตว์ตราวุธ เพราะเป็นสาเหตุในการสร้างโทษแก่ผู้อื่น
- ๒) การค้าขายสัตว์ หมายถึงการค้าขายมนุษย์ เพราะทำให้มนุษย์หมดอิสรภาพ
- ๓) การค้าขายเนื้อ หมายถึงการเลี้ยงสัตว์ไว้ขาย เพราะการค้าขายเนื้อเป็นสาเหตุให้ต้องฆ่าสัตว์
- ๔) การค้าขายของมีนเมา เพราะของมีนเมาเป็นสาเหตุให้ผู้ดื่มขาดสติ และเกิดความประมาท
- ๕) การค้าขายยาพิษ เพราะเป็นการทำร้ายผู้อื่น การค้าขาย ๕ ประการนี้ ไม่เพียงไม่สมควรกระทำด้วยตนเอง แต่ไม่ควรชักชวนให้ผู้อื่นกระทำความผิดด้วย

สารัตถะสำคัญแห่งความไม่เบียดเบียนสิ่งมีชีวิตอื่นๆ อันหมายถึง เพื่อนมนุษย์ สัตว์ และพืชพันธุ์ต่างๆ ตามหลักการสัมมาอาชีวะมีรากฐานจากพุทธกระบวนทัศน์แบบองค์รวมที่เห็นว่า ในระดับปัจเจกบุคคล งานคือเอกภาพแห่งชีวิต การงานเป็นส่วนสำคัญแห่งชีวิตที่ไม่สามารถแยกขาดจากชีวิตได้ ชีวิตไม่สามารถดำเนินไปสู่จุดหมายสูงสุดได้ ถ้าการงานยังคงประกอบด้วยการเบียดเบียนในรูปแบบต่างๆ วิถีการปฏิบัติตนสู่จุดหมายสูงสุดในชีวิต ที่เรียกว่า มรรคมรรค ๘ จึงมีสัมมาอาชีวะเป็นหนึ่งในมรรคที่ขาดหายไปไม่ได้ และเป็นพื้นฐานสำคัญในการทำองค์มรรคอื่นให้เจริญก้าวหน้า ซึ่งจะทำการอธิบายในหัวข้อถัดไป

ในระดับมหภาค ชีวิตมนุษย์มีความสัมพันธ์กับโลกอย่างใกล้ชิด ไม่ได้ดำรงอยู่อย่างเป็นเอกเทศ ตามหลักการอหิंसายจายตา เมื่อการทำงานคือส่วนสำคัญหนึ่งของชีวิต จึงต้องมีความสัมพันธ์ในลักษณะที่ไม่สามารถแยกขาดออกจากโลก เป็นความสัมพันธ์แบบองค์รวม ดังนั้นการงานที่ก่อประโยชน์แก่มนุษยชาติ จำเป็นต้องไม่ก่อโทษใดๆแก่สิ่งรอบข้างในเวลาเดียวกัน เมื่อสิ่งแวดล้อมเกิดความเสียหาย มนุษย์ก็ไม่

^{๙๐} อภ.สง. (ไทย) ๑/๑/๖๑๒.

^{๙๑} วิสุทธิ. (ไทย) ๕๖๒/๔๒๘.

^{๙๒} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๒๘๕.

สามารถมีวิถีชีวิตเป็นปกติสุขได้ แซมมวล เซอร์โต้ (Samuel Certo) ได้นิยามความหมายของจริยธรรมทางธุรกิจไว้ว่า ความสามารถที่จะสะท้อนถึงค่านิยมในกระบวนการตัดสินใจของบริษัท เพื่อกำหนดว่าค่านิยมดังกล่าว และการตัดสินใจมีผลกระทบอย่างไรต่อกลุ่มต่างๆที่มีประโยชน์ได้เสียกับบริษัท และเพื่อกำหนดว่าผู้บริหารจะนำเอาผลกระทบดังกล่าวไปใช้ในการบริหารประจำวันอย่างไร^{๙๓} หลักการสัมมาอาชีวะที่ละเว้นการเบียดเบียน เพื่อหลีกเลี่ยงผลกระทบทั้งต่อตนเองและต่อระบบโดยรวม จึงเป็นจริยธรรมทางธุรกิจในตัวเอง คือคือการรอบและแนวทางสำคัญต่อการตัดสินใจในการดำเนินธุรกิจที่ตระหนักถึงการก่อความเสียหายต่อสิ่งใด ๆ จากการเบียดเบียนในการกระทำ โดยจะมีการอธิบายอย่างละเอียดในบทถัดไป ที่สำคัญ พุทธกระบวนการนี้ในการเล็งเห็นถึงความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันของทุกส่วนเลี้ยวในธรรมชาติ ทำให้ค่านิยมที่เห็นว่า ผู้ถือหุ้นหรือองค์กรธุรกิจคือผู้ที่สำคัญที่สุดในวงจรธุรกิจและสามารถกระทำการใดๆต่อสิ่งรอบข้าง เริ่มเสื่อมสลายลง พุทธกระบวนการนี้ที่คำนึงถึงเอกภาพแห่งสรรพสิ่งลดความสำคัญของผู้ถือหุ้นและตัวองค์กรธุรกิจลง แต่ให้ความสำคัญมากขึ้นแก่ทุกคนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจนั้น

งานคือเอกภาพแห่งชีวิต : ก้าวอย่างสุปัญญา

สุจริต ๒ ที่เกี่ยวเนื่องกับสัมมาอาชีวะ คือกายสุจริต หมายถึงสัมมากรรมันตะ และวจีสุจริต หมายถึงสัมมาวาจา ดังที่คัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่า “วจีสุจริต ๔ อิงอาศัยสัมมาวาจาเป็นธรรมหยั่งลงภายใน กายทุจริตอิงอาศัยสัมมากรรมันตะเป็นธรรมหยั่งลงภายใน”^{๙๔} ดังนั้น สัมมาอาชีวะจึงครอบคลุมทั้งสัมมากรรมันตะ และสัมมาวาจาในตัวเอง การทำองค์มรรคแห่งสัมมาอาชีวะให้บริบูรณ์ จึงเปรียบเสมือนการทำองค์มรรคแห่งสัมมากรรมันตะ และสัมมาวาจาให้บริบูรณ์พร้อมกันไปในตัว ดังนั้น องค์มรรคแห่งสัมมาอาชีวะ พระพุทธองค์จึงทรงจัดเป็นศีลในไตรสิกขา ดังที่บันทึกไว้ในจุฬาทศสูตรที่ว่า “สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ สัมมาอาชีวะ ทรงจัดเข้าในศีลชั้นที่ สัมมาวาจา สัมมาสมาธิ ทรงจัดเข้าในสมาธิชั้นที่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ ทรงจัดเข้าในปัญญาชั้นที่”^{๙๕}

เมื่อสัมมาอาชีวะคือศีล การทำงานอย่างถูกต้องในชีวิตประจำวันจึงเป็นก้าวอย่างในการปฏิบัติธรรมและเป็นโอกาสในการฝึกหัดขัดเกลาความประพฤติของมนุษย์ให้สะอาดบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น ทุกๆการกระทำในกิจกรรมทางเศรษฐกิจของปัจเจกบุคคล จึงเป็นมรรคาในการพัฒนาตนสู่ความก้าวหน้าในระบบไตรสิกขา เพื่อสร้างปัญญาสู่ความสุขที่แท้จริง การแสวงหาความสุขในรูปแบบของวัตถุ โดยการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจจากการประกอบอาชีพการงานสามารถเปลี่ยนแปลงเป็นวิถีสู่บรมสุขได้ หากประกอบการทำงานตามหลักจริยธรรมแห่งสัมมาอาชีวะ

ด้วยสาเหตุนี้ สัมมาอาชีวะ ซึ่งเป็นมิติอันสำคัญของชีวิตสมัยใหม่ จึงเป็นหนึ่งในองค์แห่งมรรค ที่คอยขับเคลื่อน เกื้อกูล และพัฒนามิติอื่นๆของชีวิต อันเกี่ยวเนื่องกับองค์มรรคที่เหลือให้บริบูรณ์ สัมมาอาชีวะ

^{๙๓} จินตนา บุญบงการ, *จริยธรรมทางธุรกิจ*, พิมพ์ครั้งที่ ๗, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘, หน้า ๒๔.

^{๙๔} อภ.วิ. (ไทย) ๒/๑/๓๐๕.

^{๙๕} ม.ญ. (ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๓.

จึงมีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับองค์มรรคที่เหลือ การทำงานที่ถูกต้อง ปราศจากกายทุจริตและวจีทุจริตจำเป็นต้องอาศัยจิตที่ปราศจากตัณหาใดๆ คัมภีร์อรรถกถาจึงกล่าวว่า “ลักษณะของสัมมาอาชีวะ คือ ความผ่องแผ้วของจิต”^{๙๖} พุทธอีกนัยหนึ่งคือ จิตเป็นสมุฏฐานของสัมมาอาชีวะ จิตที่เป็นกุศลเท่านั้นจึงจะนำไปสู่การกระทำที่บริสุทธิ์ คือการกระทำที่เต็มเปี่ยมด้วยกุศลกรรม ๗ กุศลจิตคือผลผลิตของสมาธิ อันประกอบไปด้วยองค์มรรคแห่งสัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ท้ายที่สุด ปัญญาหรือองค์มรรคแห่งสัมมาทิฐิคือปัจจัยแรกในการผลักดันให้บุคคลประกอบอาชีพการงานที่ถูกต้องหรือไม่ เพียงไร ปราศจากทัศนคติที่เข้าใจว่าการกระทำใดเป็นการกระทำที่บริสุทธิ์ การกระทำใดปราศจากการเบียดเบียน วาจาใดไม่เป็นการนำความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น สัมมาอาชีวะคงก่อกำเนิดขึ้นไม่ได้ ความสัมพันธ์ขององค์มรรคแห่งสัมมาอาชีวะและองค์มรรคที่เหลือพระพุทธรองค์ทรงกล่าวไว้ชัดเจนในมหาจิตตารัสกสูตร โดยมีใจความโดยย่อว่า “สัมมาทิฐิเป็นหัวหน้า คือ ภิกษุรู้ชัดมีจณอาชีวะว่า เป็นมีจณอาชีวะ รู้ชัดสัมมาอาชีวะว่า เป็นสัมมาอาชีวะ ความรู้ของสัมมาทิฐินั้นเป็นสัมมาทิฐิ....ภิกษุนั้นย่อมพยายามเพื่อละมีจณอาชีวะ ยังสัมมาอาชีวะให้ถึงพร้อม ความพยายามของภิกษุนั้นเป็นสัมมาวายามะ ภิกษุนั้นมีสติละมีจณอาชีวะ มีสติเข้าถึงสัมมาอาชีวะอยู่ สติของภิกษุนั้นเป็นสัมมาสติ ธรรม ๓ นี้คือ (๑) สัมมาทิฐิ (๒) สัมมาวายามะ (๓) สัมมาสติ ย่อมห้อมล้อมคัลลยตามสัมมาอาชีวะของภิกษุนั้นไป”^{๙๗} พุทธอีกนัยหนึ่งคือ สัมมาอาชีวะไม่สามารถดำเนินอย่างลำพังได้ จำเป็นต้องมีสัมมาทิฐิเป็นแกนนำ และมีสัมมาวายามะ และสัมมาสติเป็นแกนสนับสนุน แต่ถึงอย่างไรก็ตาม สัมมาทิฐิที่เป็นจุดเริ่มต้นในกระบวนการตามมรรคนั้น ในระหว่างการดำเนินมรรคตลอดสายนี้ ตัวสัมมาทิฐิเองก็ได้รับความอุดหนุนจากองค์มรรคข้ออื่นๆด้วย ยิ่งการดำเนินตามมรรคก้าวหน้าไปเท่าใด สัมมาทิฐิก็ยิ่งอบรมบ่มตัวให้แข็งแกร่งชัดเจนมีกำลังบริสุทธิ์มากขึ้นเพียงนั้น และในที่สุด ก็กลายเป็นตัวกลางสำคัญที่นำเข้าสู่จุดหมายปลายทางของมรรค จนกล่าวได้ว่า สัมมาทิฐิเป็นทั้งจุดเริ่มต้นและปลายทางของมรรค^{๙๘}

หลักการแห่งสัมมาอาชีวะที่ครอบคลุมทั้งสัมมากัมมันตะ และสัมมาวาจา เป็นสิ่งที่พิสูจน์ถึงความสำคัญของสัมมาอาชีวะ เพราะเป็นเพียงองค์มรรคเดียวในองค์มรรคทั้งหมดที่เมื่อปฏิบัติตามจะสำเร็จทั้งสามองค์มรรคในคราวเดียวกัน พุทธในทางกลับกันคือ ถ้าบุคคลใดไม่ทำกรณอย่างถูกต้องจะเปรียบเสมือนการละเลยองค์มรรคทั้งสามแห่งศีล ดังนั้น เมื่อการทำงานเป็นกิจกรรมหลักในวิถีชีวิตมนุษย์ สัมมาอาชีวะจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องยึดปฏิบัติเพื่อให้องค์มรรคทั้งแปดสมบูรณ์ ปราศจากการทำงานที่บริสุทธิ์ หรือการดำเนินธุรกิจที่ปราศจากจริยธรรม ผู้ทำงานจะไม่สามารถพัฒนาองค์มรรคที่เหลือได้ เพราะตามหลักการของพุทธศาสนาเถรวาท วิธีการฝึกฝนพัฒนาตนให้เข้าสู่จุดหมายสูงสุด คือพระนิพพานนั้น จำเป็นต้องฝึกฝนและพัฒนาเป็นลำดับขั้น โดยเริ่มต้นจากศีล พัฒนาไปสู่สมาธิ และสิ้นสุดที่ปัญญา ที่เรียกกันว่า หลักไตรสิกขา อันเป็นกระบวนการที่นำเอาเนื้อหาของมรรคไปใช้ในทางปฏิบัติ การทำงานที่ถูกต้อง ปราศจากการเบียดเบียนใดๆ อันเป็นจริยธรรมพื้นฐานนี้ ทำให้จิตใจปลอดโปร่ง สงบแน่วแน่มุ่งมั่น

^{๙๖} ม.ญ.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๑๒.

^{๙๗} ม.ญ. (ไทย) ๑๔/๑๔๐/๑๗๙-๑๘๐.

^{๙๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (นครปฐม : วัดญาณเวศกวัน, พ.ศ. ๒๕๔๖), หน้า ๖๑๓-๖๑๔.

ต่อสิ่งที่กระทำ และเมื่อจิตมีสมาธิอันสงบ มุ่งมั่น และบริสุทธิ์ การคิดพิจารณา การรับรู้สิ่งต่างๆจะยิ่งชัดเจน และว่องไว เป็นการสร้างเสริมปัญญาให้แข็งแรงยิ่งขึ้น หรือกล่าวในทางกลับกัน ถ้าบุคคลทำการงานที่ไม่บริสุทธิ์ อันได้แก่ การเบียดเบียนผู้อื่น การคดโกง หรือการลักขโมยในรูปแบบต่างๆ ความประพฤติที่ผิดศีลเหล่านี้ จะนำมาซึ่งความเดือดร้อน รวมถึงเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้จิตใจกระวนกระวาย เหนือสิ่งอื่นใด เป็นการพัฒนาภาวะแห่งความไม่บริสุทธิ์ของจิต เมื่อจิตใจปราศจากความปลอดโปร่ง ลึกซึ้งขึ้นที่สอคือสมาธิคงไม่สามารถพัฒนาขึ้นมาได้ และเมื่อขาดสมาธิ ลึกซึ้งที่สุดท้ายคือปัญญาจึงไม่มีโอกาสเจริญออกมา สัมมาอาชีวะจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่ผู้คนสมัยใหม่ไม่ควรมองข้าม การงานที่ไม่คล้อยตามศีลเป็นเครื่องกีดขวางอันสำคัญในการเข้าถึงจุดหมายสูงสุดในชีวิต เป็นการดำรงชีวิตแบบแยกส่วน ระหว่างงานและความจริงแห่งชีวิต คือเป็นการไม่เข้าใจถึงเอกภาพแห่งชีวิตนั่นเอง

สรุปว่า การดำเนินชีวิตประจำวันโดยการทำงานอันบริสุทธิ์ในระดับโลกียธรรม ที่มีสัมมาอาชีวะเป็นแนวทางแห่งจริยธรรมสามารถเป็นมรรคาไปสู่โลกุตตรธรรม ถ้ามีความมุ่งมั่นและจริงจัง กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจในชีวิตประจำวัน อันเป็นสิ่งสำคัญในชีวิตมนุษย์สมัยใหม่ในสังสารวัฏอย่างต่อเนื่อง และอย่างมีสติ สามารถเป็นสะพานนำพามนุษย์งานนั้นข้ามพ้นสังสารวัฏได้ในที่สุด

ความหมายของงาน

พุทธกระบวนทัศน์แบบองค์รวมที่มีทัศนะว่า งานคือเอกภาพแห่งชีวิต ที่เชื่อมโยงกับทุกสรรพสิ่งรอบๆตัว ทำให้ความหมายของงานในพระพุทธศาสนามีความศักดิ์สิทธิ์มากขึ้น เพราะไม่ได้เป็นเพียงกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ทำให้ชีวิตอยู่รอดได้ทางกายภาพเพียงอย่างเดียว แต่เป็นกิจกรรมทางธรรมที่ทำให้ชีวิตอยู่รอดทั้งทางกายภาพและจิตใจ เชื่อมโยงมนุษย์เข้ากับสภาวะธรรมสูงสุด งานจึงไม่ใช่สิ่งแปลกแยกหรือสิ่งแปลกปลอมของชีวิต แต่เป็นสิ่งเดียวกันที่ต้องหมั่นกระทำ เป็นแบบฝึกหัดในการพัฒนาตน สู่อะไรก็ตามสูงสุด สู่อะไรก็ตามประเสริฐ อันเป็นความหมายที่แท้จริงของเศรษฐกิจ (ในภาษาบาลี เศรษฐ แปลว่า ประเสริฐ^{๘๘} เศรษฐ แปลว่า ผู้ประเสริฐ) และสู่ความเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติ อันเป็นหนึ่งในความหมายของ ธมม คือ หน้าที่ของมนุษย์ตามกฎหมายธรรมชาติ เรียกว่า ปฏิบัติดี^{๘๙} การงานจึงเป็นกิจกรรมเพื่อการปฏิบัติธรรมเช่นการปฏิบัติสมาธิภาวนา โดยจะเห็นว่า ความสำเร็จลุล่วงของงานจำเป็นต้องอาศัยหลากหลายหมวดธรรมเกื้อหนุน เช่นความรักในงาน ความขยันหมั่นเพียร และความเอาใจใส่ใคร่ครวญอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ก็คือ หลักอิทธิบาทสี่ ที่ประกอบด้วยฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา นั่นเอง งานจึงเป็นธรรมในตัวเอง เมื่องานเป็นธรรมในตัวที่จำเป็นต้องหมั่นฝึกฝนและพัฒนา งานจึงเป็นสิ่งโอบอุมชีวิต พุทธอีกนัยหนึ่งคือ พุทธกระบวนทัศน์แบบองค์รวมมีทัศนะอย่างชัดเจนว่า หน้าที่ของงานคือการรับใช้ชีวิต เพื่อให้ชีวิตมุ่งไปสู่สิ่งที่สูงส่งและศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้น ไม่ใช่การเอาชีวิตไปรับใช้งาน เพียงเพื่อสะสมความมั่งคั่งทางวัตถุเหมือนอย่างกระบวนทัศน์แบบกลไก

การทำงานในลักษณะนี้ เป็นการสร้างความตระหนักรู้ให้แก่จิตสำนึกส่วนลึก ตามทัศนะของทอมัส

^{๘๘} พุทธศาสนิกขุ, เศรษฐศาสตร์พุทธศาสนา, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๘, หน้า ๑๘๘.

^{๘๙} พุทธศาสนิกขุ, การทำงานคือการปฏิบัติธรรม ฉบับอนุสรณ์ ๑๐๐ ปี พุทธทาส, กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๘, หน้า ๑๔.

มัวร์ (Thomas Moore) การทำงานสามารถกลายเป็นหม้อต้มน้ำ ที่ซึ่งวัตถุดิบของชีวิตธรรมดาสามัญสามารถแปรเปลี่ยนเป็นทอง ความเกี่ยวข้องอย่างลึกซึ้งกับงานจะทำให้เกิดความพึงพอใจที่กันบึงแห่งตัวตน ซึ่งจะเป็นมูลฐานสำคัญในการพัฒนาบุคลิกภาพที่สะท้อนถึงความเติบโตทางจิตวิญญาณและเป็นบ่อเกิดแห่งปัญญา^{๔๑} กระบวนการทำงานตามหลักการสัมมาอาชีวะนั้นเป็นการสร้างคุณค่าให้แก่งานในตัวเอง กล่าวคือ การงานบนฐานจริยธรรมแห่งสัมมาอาชีวะที่ละเว้นการเบียดเบียนใดๆ คือการทำงานที่ไม่ได้มุ่งแสวงหาประโยชน์แห่งตนเป็นหลัก แต่คำนึงถึงประโยชน์แห่งส่วนรวม และในกระบวนการทำงานในลักษณะนี้ ความเห็นแก่ตนจะถูกขัดเกล่าให้เบาบางลง เพราะการปฏิบัติตามศีลของหลักการสัมมาอาชีวะนั้นในเบื้องต้นเป็นการฝึกฝนความเสียสละส่วนตนบางส่วน เพื่อผู้อื่น จัดเป็นกิจกรรมสำคัญในการทำลายตัวตนของพนักงาน เป็นการยกสถานะของงานให้มีคุณค่าสูงส่งมากกว่าการหาเลี้ยงชีพทางกายภาพ อี. เอฟ. ชูเมกเกอร์ ได้กล่าวไว้ว่า “ในขอบเขตการทำงานที่คืบคลาน อนาคตของคนทำงานจะสลายไป เขาจะปลดตัวเองให้เป็นอิสระจากอดีต เพื่อว่าทิพยภาพในตัวเขาจะได้แสดงออกมา”^{๔๒}

เอกภาพระหว่างงานและชีวิตนี้จึงทำให้งานไม่ใช่ภาระจำยอม หรือกิจกรรมที่น่าเบื่อหน่าย แต่คือกิจกรรมที่เปี่ยมด้วยชีวิตชีวา เมื่อเกิดทัศนคติที่ว่างงานคือการฝึกฝนพัฒนาตนสู่ความจริงสูงสุดแห่งชีวิตจะทำให้เกิดความรักต่องานอย่างลึกซึ้ง เพราะชีวิตที่ปราศจากการทำงานที่ประเสริฐ เปรียบเสมือนชีวิตที่หลงทางวนเวียนในอยู่วัฏจักรแห่งเครื่องจักรกลอย่างไม่รู้จบ

บริษัทสัมมาชีพ: จากสัมมาอาชีวะสู่บริษัทสัมมาชีพ

การบรรจุผู้จุดหมายสูงสุดในชีวิตเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล สัมมาอาชีวะจึงเป็นหลักการที่มุ่งเน้นไปยังปัจเจกบุคคล และความจริงที่ว่า การหาเลี้ยงชีพในสมัยพุทธกาลที่แพร่หลายคือการค้าขายที่กระทำโดยพ่อค้าวาณิชเพียงลำพัง จึงไม่สามารถพบหลักหลักฐานในพระไตรปิฎกที่กล่าวถึงสัมมาอาชีวะในระดับองค์กร ในปัจจุบัน สำหรับบริษัทธุรกิจขนาดเล็กหรือขนาดกลางที่เจ้าของคือผู้ถือหุ้นหลักและเป็นผู้บริหารกิจการ การดำเนินธุรกิจตามจริยธรรมของสัมมาอาชีวะคงกระทำได้ไม่ยาก สามารถเทียบเคียงได้โดยตรงกับหลักการในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ความยุ่งยากซับซ้อนจะเกิดขึ้นสำหรับบริษัทขนาดใหญ่ที่ประกอบด้วยผู้ถือหุ้นจำนวนมาก และมักไม่ได้เป็นผู้ดำเนินการในบริษัทที่ตนเป็นหุ้นส่วน แต่กระนั้นก็ตามผู้วิจัยมีทัศนะว่า นี่ไม่ใช่ปัญหาใดๆ เพราะถึงอย่างไร บริษัทเหล่านี้ก็ประกอบด้วยมนุษย์ที่มุ่งมั่นพัฒนาคุณค่าให้กับชีวิต การดำเนินธุรกิจจึงสะท้อนคุณค่าของมนุษย์ในองค์กรอย่างสมบูรณ์ โดยเห็นได้ทั่วไปในปัจจุบัน เช่น ผู้ที่มีทัศนะว่าความสร้างสรรค์เป็นคุณค่าสำคัญในการทำงาน มักไปทำงานในองค์กรที่มีความยืดหยุ่นสูง ไม่มีกฎระเบียบมากมาย และส่งเสริมเสรีภาพในการทำงาน เพื่อเสริมสร้างศักยภาพในการสร้างสรรค์ของตน หรือผู้นุรักษ์สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติมักทำงานให้กับองค์กรที่เห็นถึงความสำคัญในระบบการผลิตที่ไม่สร้างความเสียหายแก่ระบบนิเวศ รวมถึงเอาใจใส่ต่อชีวิตสัตว์และธรรมชาติ พุดในอีก

^{๔๑} David Bubna-Litic, “Buddhism Returns to the Market-place”, in *Contemporary Buddhist Ethics*, edited by Damien Keown, Surrey : Curzon Press, 2000, p. 191.

^{๔๒} อี. เอฟ. ชูเมกเกอร์, *งานกับคุณค่าของชีวิต*, แปลโดย ภาวนา ยมกนิษฐ์, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๔, หน้า ๒๐๘.

ลักษณะคือ จริยธรรมแห่งสัมมาอาชีวะส่วนบุคคลนี้สามารถปรับเปลี่ยนให้เป็นจริยธรรมในระดับองค์กรได้ เจ คิง (J. King) และดี แอคคลิน (D. Acklin) เมื่อกล่าวถึงบทบาทขององค์กรต่อการพัฒนาศักยภาพของพนักงาน ทั้งสองได้กล่าวไว้ว่า การยกระดับจริยธรรมของปัจเจกบุคคลเข้าไว้รวมกันเป็นกลุ่มก้อน ไปสู่ระดับองค์กรเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพขององค์กร^{๔๓} เทรเวอร์ ซาร์เจนต์ (Trevor Sargent) สนับสนุนแนวคิดเดียวกัน โดยกล่าวอย่างสอดคล้องว่า ผลการศึกษาจำนวนหนึ่ง แสดงให้เห็นถึงความเป็นไปได้ในการประยุกต์หลักการของการพัฒนาปัจเจกบุคคลไปสู่การพัฒนาองค์กร พร้อมทั้งสรุปว่า องค์กรสะท้อนถึงปัจเจกบุคคลที่อยู่ในองค์กรและปัจเจกบุคคลสะท้อนถึงองค์กรที่ปัจเจกบุคคลอาศัยอยู่ ถึงแม้ว่าองค์กรไม่สามารถเติบโตในลักษณะเดียวกันกับปัจเจกบุคคล เพราะปราศจากพลังด้านในเชิงชีววิทยาอันเป็นคุณสมบัติของมนุษย์ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ทั้งปัจเจกบุคคลและองค์กรมีอิทธิพลซึ่งกันและกัน ดังนั้น องค์กรจึงสามารถแสดงออกถึงคุณธรรมที่ปัจเจกบุคคลนำไปในองค์กร และในขณะเดียวกันจะกำหนดทิศทางทางการเติบโตของปัจเจกบุคคลไปพร้อมกัน จึงไม่น่าแปลกใจที่เห็นผลการศึกษาจำนวนมากที่แสดงให้เห็นว่าจริยธรรมส่วนบุคคลเป็นพื้นฐานของจริยธรรมองค์กร และผลการศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของจริยธรรมองค์กรที่มีต่อความประพฤติทางจริยธรรมของสมาชิกในองค์กร ผลการศึกษาทั้งสองไม่ใช่สิ่งที่ขัดแย้งกัน แต่อาจจะเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเป็นสองด้านของเหรียญเดียวกัน^{๔๔}

ลักษณะของบริษัทสัมมาชีพ

ก. เป็นบริษัทที่มีชีวิต

ระบบองค์กรวมที่เห็นถึงความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งระหว่างองค์กรและผู้ปฏิบัติงาน รวมถึงเอกภาพระหว่างร่างกายและจิตใจของผู้ปฏิบัติงาน บริษัทสัมมาชีพจึงแตกต่างจากบริษัทแบบกลไกของนิวตัน เป็นบริษัทที่เปี่ยมด้วยชีวิต หมายถึงเห็นคุณค่าสูงสุดของผู้ปฏิบัติงาน การพัฒนาศักยภาพของพนักงานจึงไม่ได้มุ่งเพียงทางด้านความชำนาญ ความรู้ และทักษะ อันเป็นเรื่องทางกายภาพเท่านั้น แต่ยังมุ่งเน้นถึงคุณภาพของจิตใจ ให้พัฒนาควบคู่กันไป พุทธกระบวนทัศน์มีทัศนะว่าจิตใจที่ดีจะส่งผลสู่การกระทำที่ดี การกระทำที่ปราศจากจิตใจที่ดีควบคุมไม่สามารเป็นกรกระทำที่เให้ประโยชน์สูงสุดได้ ความพยายามในการปรับเปลี่ยนองค์กร (Re-engineering) ในปลายศตวรรษที่ ๒๐ ที่ไม่สามารถบรรลุเป้าหมายตามที่ต้องการทั้งในด้านประสิทธิภาพและประสิทธิผล แสดงให้เห็นถึงความจริงข้อนี้ กอร์ดอน เดห์เลอร์ (Gordon Dehler) และแอน เวลช (Ann Welsh) ได้กล่าวว่า “ถึงแม้ว่าความพยายามในการปรับรื้อองค์กรสอดคล้องกับทฤษฎีการบริหาร ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็น แต่ยังไม่เพียงพอต่อการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรม องค์กรประกอบที่ขาดหายไป คือสมการทางด้านจิตใจ”^{๔๕}

ในทัศนะของพระพุทธศาสนา ชีวิตคือการฝึกฝนพัฒนาตนให้ถึงที่สุด トラบโคที่มนุษย์ยังเดินทางไม่ถึง

^{๔๓} Trevor Sargent, “Toward Integration in Applied Business Ethics : The Contribution of Humanistic Psychology”, *Electronic Journal of Business Ethics and Organization Studies*, Volume 11 Number 1, 5-15-2006, p. 14.

^{๔๔} Ibid, p. 14-15.

^{๔๕} Gordon Dehler, Ann Welsh, “Spirituality and organizational transformation : Implications for the new management paradigm”, *Journal of Managerial Psychology*, Vol. 9., Iss. 6, 1994, p. 2.

จุดหมายนั้น ยังเป็นเสขบุคคล หรือผู้ที่ยังต้องศึกษา จำเป็นต้องฝึกฝนและพัฒนาตนต่อไป ชีวิตจึงเปรียบเสมือนโรงเรียนขนาดใหญ่ชนิดหนึ่ง เมื่อนักศึกษาลำเร็จการศึกษาจากสถาบันการศึกษา เข้าสู่สถานที่ทำงาน อันเป็นสถานที่ที่ผู้คนสมัยใหม่ใช้เวลาอยู่นานที่สุด สถานที่นี้จึงเปรียบเสมือนสถาบันบ่มเพาะความเจริญเติบโตของมนุษย์ต่อจากสถาบันการศึกษา เป็นสถานที่สร้างสรรคงานที่ให้ผลผลิตอันวิเศษ และบ่มเพาะผู้ผลิตให้เป็นผู้ประกอบการ อนาคตปณิธิเกษรฐ คือตัวอย่างสำคัญในพุทธกาลของบริษัทที่มีชีวิตที่เล็งเห็นถึงคุณค่าในความเป็นมนุษย์ที่มีศักยภาพอันไร้ขีดจำกัดของบริวาร จึงมุ่งมั่นส่งเสริมให้บริวารปฏิบัติธรรมอย่างสม่ำเสมอ ในขั้นต่ำบริวารทั้งหมดสามารถปฏิบัติตามศีลห้าได้ครบถ้วน และในระดับสูงสามารถบรรลุธรรมเป็นอริยบุคคลหลายท่าน เช่นนางปัญณา และนายโคบาลนันทะ

ในกระบวนการพัฒนาผู้อื่น ตนเองก็ได้พัฒนาในเวลาเดียวกัน การเฝ้าบ่มเพาะผู้อื่นให้เจริญงอกงามคือการยกระดับจิตใจของตนเองให้สูงขึ้น กระบวนการพัฒนาตนเองจึงไม่สามารถแยกขาดจากกระบวนการพัฒนาผู้อื่น เป็นระบบที่สัมพันธ์อิงอาศัยกัน หน้าที่บริษัทสมาชิกจึงไม่ใช่เพียงการสร้างผลกำไรเพียงอย่างเดียวอย่างบริษัทที่มีกำไรเป็นศูนย์กลาง แต่ยังมีหน้าที่ในการพัฒนาศักยภาพทั้งทางร่างกาย และจิตใจอย่างเป็นองค์รวมของสมาชิกทั้งหมดในองค์กร ทั้งผู้ว่าจ้างและผู้ถูกจ้าง ชูเมกเกอร์ได้กล่าวถึงวิกฤติของระบบทุนนิยมไว้ว่า “เรามีรถไฟชั้นเลิศ แต่มีทางรถไฟที่เลว มีคนขับที่ไม่สมประกอบ หรือไม่ก็เต็มไปด้วยผู้โดยสารปัญญาอ่อนที่ควบคุมไม่ได้”^{๙๐} บริษัทสมาชิกไม่เพียงต้องการสร้างขบวนรถไฟ รางรถไฟและระบบการควบคุมที่หยุดยั้งเท่านั้น แต่ยังต้องการสร้างคนขับรถไฟ และควบคุมระบบให้ดีที่สุด เพื่อคำนึงถึงประโยชน์สูงสุดของผู้โดยสารและมนุษยชาติ

บริษัทสมาชิกพิจิตรมีทัศนะที่ชัดเจนว่า บทบาทหน้าที่ขององค์กรไม่ได้เป็นเพียงการสร้างความมั่งคั่งแก่ธุรกิจเท่านั้น แต่คือการพัฒนาทุกชีวิตในองค์กรให้เต็มศักยภาพในทุกๆด้าน ทั้งทางร่างกายและจิตใจ ดังที่มาสโลว์ (Maslow) เรียกการบริหารแนวนี้ว่า “การบริหารแบบรู้แจ้ง (Enlightened Management)

ข. เป็นบริษัทแห่งเอกภาพ

ในจริยธรรมส่วนบุคคล ความงอกงามของชีวิตมนุษย์คือการเข้าถึงเอกภาพแห่งสรรพสิ่ง ในจริยธรรมส่วนองค์กร ความเจริญเติบโตของบริษัทสมาชิกคือความสามารถในการประสานกลมกลืนกับระบบเกื้อหนุนรอบๆ ที่มีทั้งภายในและภายนอกบริษัท ความเป็นหนึ่งเดียวภายในองค์กรเกิดขึ้นเมื่อไม่มีความแปลกแยกระหว่างพนักงานกับองค์กร ความมุ่งมั่นในการพัฒนางานให้เต็มศักยภาพของบริษัทที่กล่าวไว้ข้างต้น เป็นการสร้างจิตสำนึกอันเหนียวแน่นภักดีต่อองค์กร เป็นความสัมพันธ์ในการทำงานแบบยั่งยืนที่เห็นว่าการทำงานคือการพัฒนาชีวิต ในขณะที่บริษัทสมาชิกจะละทิ้งรูปแบบองค์กรแบบแยกส่วนรวมทั้งปฏิเสธการปฏิบัติต่อพนักงานเหมือนชิ้นส่วนอะไหล่ของเครื่องจักรซึ่งเมื่อชำรุดก็หาทดแทน ทั้งองค์กรและพนักงานจึงพัฒนาเคียงคู่กันไปตราบนานเท่านาน ความเป็นหนึ่งเดียวกับภายนอกองค์กรเกิดขึ้นเมื่อบริษัทปฏิบัติต่อสิ่งรอบข้าง ได้แก่ลูกค้า ผู้ผลิต คู่ค้า และสิ่งแวดล้อม ด้วยพุทธกระบวนทัศน์ที่เห็นถึงความอิงอาศัยระหว่างกันและกัน จึงไม่มีการกระทำที่ก่อผลเสียให้แก่ผู้ใดผู้หนึ่ง เพราะตระหนักเป็นอย่างยิ่งว่าทุกการกระทำจะส่งผลกระทบกลับมาถึงบริษัทเป็นวัฏจักรสืบเนื่องต่อไป หลักการนี้คือจิตสำนึกของบริษัทแห่งเอกภาพที่มีสมาธิจะเป็นกรอบจริยธรรมในการดำเนินงาน

^{๙๐} อี. เอฟ. ชูเมกเกอร์, งานกับคุณค่าของชีวิต, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๔, หน้า ๕๙.

ค. เป็นบริษัทที่ยึดถือผลรวมของทั้งระบบเป็นศูนย์กลาง

พุทธจริยธรรมแห่งสัมมาอาชีวะ ที่มีศีลเป็นกรอบในการควบคุมการดำเนินธุรกิจของบริษัทสัมมาชีพ เป็นการลดความเป็นศูนย์กลางขององค์กรลง ทุกการกระทำจำเป็นต้องละเว้นผลเสียต่อสิ่งรอบข้าง ไม่ว่าจะเป็นลูกค้า ผู้ผลิต คู่ค้า ชุมชน สังคม และสิ่งแวดล้อม เป็นการกระทำที่เห็นแก่ประโยชน์ของส่วนรวมไปพร้อมกับประโยชน์ส่วนตน ถ้าไรที่เกิดจากการสร้างความเดือดร้อนแก่สิ่งรอบข้างเป็นสิ่งต้องห้าม วิถีปฏิบัติในปัจจุบันแสดงให้เห็นว่าระบบเกื้อหนุนมนุษยชาติคือเครือข่ายโยงใยอันสลับซับซ้อน ความมั่งคั่ง ความเจริญรุ่งเรือง และความสุขแบบยั่งยืนจะก่อตัวขึ้นเมื่อมนุษยชาติมุ่งไปที่ประโยชน์ส่วนรวม วาระใหม่แห่งศตวรรษจึงไม่ใช่การมุ่งแสวงหาความมั่งคั่งโดยมีตนเองเป็นศูนย์กลาง แต่คือการจัดสรรและแบ่งปันความมั่งคั่งที่สอดคล้องต่อระบบของจักรวาล บาร์เรตได้กล่าวไว้ว่า “หนทางเดียวที่บริษัททั้งหลายจะอยู่รอดได้ในศตวรรษที่ ๒๑ ก็โดยการยอมรับอย่างเต็มที่ในสิ่งที่สำคัญที่สุดสำหรับประโยชน์ส่วนรวม ทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม”^{๙๗}

ง. เป็นบริษัทแห่งความยืดหยุ่น

พุทธกระบวนทัศน์ที่เห็นว่า ทุกปรากฏการณ์ในชีวิตคือการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง บริษัทสัมมาชีพจึงมีความยืดหยุ่นสูงตามหลักความจริงแห่งการเปลี่ยนแปลงนี้ และไม่ยึดติดกับการคาดการณ์ล่วงหน้าตามสมการทางคณิตศาสตร์ ในธรรมชาติที่ไม่มีสิ่งใดมีตัวตนนิรันดร์ การวางแผนและการทำนายอย่างแม่นยำจึงไม่มีจริง มนุษย์ไม่อาจคาดการณ์ได้และมักเป็นไปอย่างไม่คาดคิด มีเหตุการณ์จำนวนมากที่บุคคลเดียวในสองสถานการณ์ ปฏิบัติตัวแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง แนวคิดนี้สอดคล้องกับทฤษฎีการวางแผนสมัยใหม่ที่มุ่งเน้นถึงการคิดเชิงกลยุทธ์มากกว่าการวางแผนเชิงกลยุทธ์ ให้ความสำคัญกับการตระหนักรู้ต่อสิ่งที่กำลังเกิดขึ้น รวมถึงการเรียนรู้ที่ดีขึ้นและเร็วขึ้นต่อการเปลี่ยนแปลงหนึ่งๆ พร้อมทั้งวิธีการปรับตัวตอบสนองอย่างรู้เท่าทัน แจ็ค เวลช์ อดีตประธานเจ้าหน้าที่บริหาร ผู้เป็นตำนานของเจนเนอรัลอิเล็กทริกกล่าวว่า “ในโลกสมัยใหม่ที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาแบบนี้ การคาดการณ์สำคัญน้อยกว่าการมีปฏิกิริยาโต้ตอบ”^{๙๘} มาร์กาเร็ต วิทเลย์ ที่ปรึกษาองค์กรธุรกิจระหว่างประเทศ ได้อธิบายไว้ในหนังสือผู้นำกับวิทยาศาสตร์ใหม่ว่า มีเพียงไม่กี่บริษัทที่ได้ทำไรและก้าวหน้าจากการวางแผนที่มาจากความเชื่อแบบนิวตัน แนวคิดแบบองค์กรรวมอธิบายความล้มเหลวนี้ได้เป็นอย่างดี เพราะความไม่มีจริงตามทฤษฎี ทำให้ไม่สามารถสร้างสรรค์สิ่งแวดล้อมและอนาคตได้ จนกว่าจะเข้าไปปฏิสัมพันธ์กับปัจจุบัน การสร้างอนาคตที่ดีเกิดจากการเข้าไปมีส่วนร่วมเชื่อมโยงกับปัจจุบันเท่านั้น^{๙๙}

โครงสร้างของบริษัทสัมมาชีพจะมีความยืดหยุ่น และไม่เป็นในลักษณะที่แบ่งแยกหน้าที่ของพนักงานต่างๆเป็นชิ้นส่วนย่อยๆมากมาย รวมถึงไม่มีลำดับชั้นหลากหลายระดับที่เข้มงวด เพื่อสะดวกและง่ายต่อโลกแห่งการเปลี่ยนแปลง โทมัส เพตซิงเจอร์ (Thomas Petzinger) ได้อธิบายไว้ว่า มีรายงานเรื่องของ

^{๙๗} ริชาร์ด บาร์เรต, *ปลดปล่อยวิญญาณธุรกิจสู่การเป็นยอดองค์กร*, แปลโดย ไพโรจน์ ภูมิประดิษฐ์, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา, ๒๕๔๖, หน้า ๔๑.

^{๙๘} มาร์กาเร็ต วิทเลย์, *ผู้นำกับวิทยาศาสตร์ใหม่*, แปลโดย เพชรรัตน์ พงษ์เจริญสุข และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา, ๒๕๕๐, หน้า ๖๘.

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘.

องค์กรต่างๆที่เล็กยึดติดกับโครงสร้างแบบถาวรเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ องค์กรเหล่านั้นจะทิ้งความเข้มงวดทั้งทางกายภาพและทางจิตวิทยา เพื่อรองรับกระบวนการทำงานที่ปรับเปลี่ยนได้ง่ายขึ้น ซึ่งทำได้โดยการสร้างทีมงานชั่วคราวมาจัดการความต้องการแบบพิเศษที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา มีการจัดวางบทบาทหน้าที่อย่างง่าย ๆ และจำแนกประเภทน้อยที่สุด พร้อมทั้งการรื้อผนังห้อง และสร้างที่ทำงานใหม่ ที่ซึ่งพนักงานความคิด และข้อมูลสามารถไหลไปมาได้อย่างอิสระเสรี © ^{๑๐๐}

^{๑๐๐} Thomas Petzinger, *The New Pioneers : The Men and Women Who are Transforming the Workplace and the marketplace*, New York : Simon and Schuster, 1999, กล่าวอ้างใน มาร์กาเรต วีดเล่ย์, *ผู้นำกับวิทยาศาสตร์ใหม่*, แปลโดย เพชรรัตน์ พงษ์เจริญสุข และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา, ๒๕๕๐, หน้า ๑๔๔.